

Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öğretim Üyesi

•••

Özet

Yaklaşık İÖ 600 ila 400 yılları arasında, Atina toplumsal formasyonu devlet örgütlenmesi ve kurumsallaşması açısından radikal nitelikli yapısal dönüşümler geçirdi. Süreç içerisinde, demokrasi Atina'nın siyasal kültür ve ideolojik değerler bütünlüğünde ayırıcı bir yönetim biçimi olarak ortaya çıktı. Soloncu pasif devrim, yönetici sınıfın oligarşik dışlayıcılığını değiştirerek sürece katkıda bulundu. Solon yönetiminin toplumsal krizi çözemesinin bir sonucu olan Peisistratos tiranlığı bile demokratikleşme sürecini durduramadı.

The Development of Democracy in Ancient Athens: From Solonian Passive Revolution to the Peisistratid Tyranny

Abstract

From c. 600 to 400 BC, Athenian social formation encountered radical structural changes in terms of state organization and institutionalization. During the course, democracy emerged as a distinctive form of government within the complex of Athenian political culture and ideological ethos. Solonian passive revolution contributed to the process by reforming the oligarchical exclusivity of the governing class. Even the Peisistratid tyranny, an outcome of the failure of Solon's government in handling the social crisis, could not cease the democratization process.

Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına

Giriş

Yaklaşık olarak İÖ 600 ila 400 yılları arasındaki dönem, Atina siyasi rejiminin radikal dönüşümler geçirdiği, devlet örgütlenmesinde temel kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirildiği önemli bir zaman dilimini oluşturur.¹ Demokrasi, süreç içinde Atina yurttaşlarının siyasi değerler bütünlüğünü koşullandıran, ayrıcalıklı konuma sahip bir yönetim biçimi olarak ortaya çıktı. Demos'un sıradan üyesi için, bu yönetim biçimi tarihin söylencelerle gizemleştirilmiş siyasi katalogunda yer alan öbür iki devlet düzeni karşısında olumlu bir ilerlemeyi temsil ediyordu. Demokrasi, oligarşi açısından eşitlik, tiranlık açısından ise özgürlük ilkesini öne çıkardığı ölçüde kendi ideolojik halesini yaratabilen bir rejimdi. Özgürlük ve eşitlik, toplumsal eşitsizliğin ilkel biçimlerinin (örneğin, cins ayrımcılığı ve kölelik) hüküm sürdüğü koşullar altında, ideolojik hegemonyanın asıl olarak yurttaş topluluğu üzerinde etkili olabilecek meşrulaştırma araçlarıydı.

Demokrasi, Atina'da anayasal bir rejim olarak 507'de Kleisthenes tarafından kuruldu. Hansen'in de ifade ettiği gibi, demokratik rejimin ortaya çıkışı, arkaik dönem toplumsal-siyasal yapılanmasının belirleyici nitelikteki görünüşleri altında gerçekleşti (1991: 27). Karanlık Çağlar'ın (1100-900 dolayları) ilk dönemlerinde, polis-öncesi topluluğun belirli ölçüde eşitlikçi bir ideolojik yapılanmaya göre biçimlendiği düşünülebilir. Ekonomik koşulların son derece ilkel bir düzeyde olması ve toplumsal yaşamın yeniden üretiminde dayanışmacı bir ethosun zorunluluk olarak ortaya çıkması nedeniyle, toplumsal-siyasal farklılaşma sürecinin henüz uzlaşmaz karşıtlıkları içermediği varsayılabilir. Artık ürün miktarının büyümesi ve buna bağlı olarak toplumsal

1 Bundan sonra İÖ kısaltması kullanılmayacaktır.

katmanlaşmanın belirginleşmesi, yaklaşık 900 ila 600 yılları arasında meydana gelen yapısal dönüşümleri koşullandırmıştı. Yedinci yüzyıla gelindiğinde, Atina'nın yönetici sınıfı soya göre belirleniyor, toplumun alt kesimlerinden farklılaşan ayrı bir aristokrasi ya da soyluluğun ortaya çıktığı görülüyordu (OBER, 1989: 55-56).

Solon öncesi dönemde, Attika'da geçerli olan yönetim biçimi ve süreçlerine ilişkin ayrıntılı bir betimleme elimizde bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu konuda klasik yazarların anlatımından yararlanılabilir. Thukydides, Peloponnesos savaşının klasik tarihçisi olarak, Atina ile Attika'nın aynı *polis* içinde birleşmesinin, Troya savaşından önce, kral Theseus'un yönetimi sırasında gerçekleştiğini açık olarak bildirmektedir. Klasik Yunan tarihyazımında bu birleşme *sunoikismos* (birlikte yaşama) kavramıyla ifade edilir (STARR, 1990: 7; THORLEY, 1996: 6).

Thukydides, birleşme sürecinin kimi yönlerini anlatmıştır (2.14.1-2.15.2 ve 2.16.1); ancak, açıklamaları çağdaş tarihçiler tarafından belirli ölçüde kuşkuyla karşılanmaktadır. Bu konudaki söylenceye bakılırsa, yukarıda belirtildiği üzere, Atina'nın tek bir *polis* halinde birleştirilmesini sağlayan Theseus oldu. Thukydides, Theseus'un küçük kentlerin ayrı meclis ve hükümetlerini ortadan kaldırarak, bütün yurttaşları tek bir meclis ve hükümet kurduğu Atina kentinde biraraya getirdiğini yazar (2.15.2). Nitekim, Theseus'a atfedilen bu önemli anayasal düzenlemenin açığa çıkardığı temel dönüşüm, aslında siyasal otoritenin bir tek kentte merkezileştirilmesinden başka birşey değildi. Böylece, önceden kabilelerin bağımsız olarak yerine getirdikleri yönetim işlevlerinden bazıları, ortak sorumluluk alanına taşınarak, Atina'da toplanması öngörülen bir kurula devredilmiş oluyordu (ENGELS, 1977: 276).

Birleşme süreci bağlamında, Atina toplumsal formasyonunu derinden etkileyecek olan bir gelişme de, özgür yurttaşların oluşturduğu nüfus kesiminin kendi içinde farklılaşarak üç ayrı kategoriye ayrılması oldu. Plutarkhos'un aktardığı üzere, ortaya çıkan toplumsal bölümlenme *eupatrides* (soylu sınıf), *geomores* (küçük mülk sahipleri) ve *demiurgos* (zanaatçılar) olarak gerçekleşmişti (Theseus, 25). *Eupatrides* sınıfı asıl olarak büyük toprak sahibi zenginleri kapsıyor, öbür iki sınıf da (halk anlamında) *demos*'u oluşturuyordu. Azımsanamayacak sayıdaki köleler ile özgür ancak yurttaş olmayan yabancılar (*meteikos*) ise, bu kategorilerin yanı başında, nüfusun geri kalanını meydana getiriyordu.

Mal mübadelesinin gelişmesine koşul olarak toprak üzerindeki özel mülkiyetin yerleşiklik kazanmasıyla birlikte, *eupatrides* sınıfı ekonomi alanında egemen konuma gelmişti. Bu sınıf, gerek korsanlık ve yağma yoluyla ele geçirdiği tutsakları, gerek tefecilik nedeniyle borçlarını ödeyemeyen küçük çiftçileri (*geomores*) köle olarak çalıştırıyordu (DIAKOV ve KOVALEV, 1987: 364). Aristoteles'in mülk sahipleri ile kölecilik olgusu arasındaki ilişkiye dair

betimlemesi oldukça çarpıcıdır: "... yoksullar, çocukları ve karılarıyla birlikte zenginler için köle gibi çalışıyorlardı. Bunlara *pelatae* ya da *hektemoroi* (altıda birciler) deniliyordu. Zenginlerin tarlalarını -bütün toprak az sayıda kimsenin elinde toplanmıştı- kaldırdıkları ürünün yalnızca altıda birini kendileri için alıkoymak üzere ekip biçiyorlardı. Geri kalan altıda beşi kira ücreti olarak tarla sahiplerine vermezlerse kendileri ve çocukları köle olarak satılıyorlardı" (*Ath. Pol.* 2.2).² Aristoteles'in toplumsal bölünmenin taraflarını zenginler ve yoksullar olarak tanımlaması, bağımsız toprak sahiplerinin değişik servet kategorilerinde bulunmasından dolayı, kavramsal düzeyde yeterince açıklayıcı olmasa da, Atina toplumunun içinde bulunduğu eşitsizlik ortamını doğru bir biçimde yansıtmaması bakımından değerlidir.

Böyle bir düzende, *hektemoroi* kesimi köleleştirilmeye aday, mülksüzleştirilmiş bir toplumsal kategori olarak yer alıyordu. Başlıca işlevi *eupatrides* kesiminin mülk sahipliği altındaki topraklarda üretim yapmaktı. Kamusal alandaki etkinliği sınırlandırılmıştı. Buna karşılık, *eupatrides* kesimi ise siyasal egemenlik işlevini eline geçirmiş, Atina'yı bölgenin yönetim merkezi durumuna getirmişti (DİAKOV ve KOVALEV, 1987: 365).

Arkaik dönemde Atina'daki siyasal egemenlik biçimi, *eupatridai* sınıfından seçilen yüksek yöneticilere (*arkhai*) dayanıyordu (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 3.1; HANSEN, 1991: 27). Elimizde soyluluğun kendi egemenliğini meşrulaştırma yöntemlerine ve örgütlenme biçimine ilişkin ayrıntılı veriler bulunmamakla birlikte, bu sınıfın siyasal alanda krallık geleneğini benimsediği sonucunu çıkarabiliriz.

Krallık rejimi, yaklaşık olarak 700 dolaylarında sona ermiştir. Bu rejimin ortadan kalkmasını izleyen dönemde, soylu ailelerin temsilcilerinden oluşan Areopagus kurulu toplumun yönetimini eline aldı. Başlangıçta, siyasal egemenlik üç arkhonun elinde toplanıyordu: din ve devlet törenlerinden sorumlu *basileus* (kral), *polemarchos* (ordu komutanı) ve genel yönetim görevlerini üstlenen *arkhon* (baş yönetici). Bu üçlü arasında en güçlü olanı, görev yaptığı döneme adı verilen sonuncusuydu. Süreç içerisinde, *thesmothetai* olarak adlandırılan ve devletin yasalarından sorumlu olan altı yöneticinin daha eklenmesiyle arkhonluk sayısı dokuza yükseltildi.³ Önceleri onar yıllığına atanan arkhonların görev süresi, sonradan birer yılla sınırlandırıldı ve süresi dolan arkhonlar Areopagus kurulunda yer almaya başladı. Bu kurul, yasama süreci üzerinde egemendi ve siyasal alanın denetimini elinde bulunduruyordu (THORLEY, 1996: 8; OBER, 1989: 57; DİAKOV ve KOVALEV, 1987: 365).

² *Athenaion Politeia*'nın Türkçe çevirisi için bkz. ARİSTOTELES (1998).

³ Arkhonların atanma sürecinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır, fakat bunların soylu aileler arasından seçildiği açıktır (THORLEY, 1996: 9).

Bu dönemde, muhtemelen, yalnızca ağır silahlı savaşçıların katılabileceği bir meclis de bulunmaktaydı; ancak bu meclisin siyasal süreçlerde önemli bir rolünün olmadığı düşünülebilir. Herhalde, meclisin işlevi yüksek devlet görevlilerinin daha önceden aldığı kararları basitçe onaylamakla sınırlıydı (OBER, 1989: 57).

Bu durumda, işaret edilmesi gereken nokta, toplumsal yapıdaki eşitsiz konumlarından dolayı, *eupatridai* sınıfının siyasal egemenlik alanını büyük ölçüde denetimi altında tutmasıydı. Bu sınıfın dinsel etkinlikler alanındaki hegemonik üstünlüğü yürütme erkinin, yani yüksek devlet görevleri ve hükümetin, ideolojik olarak soyluluğun isteklerine göre biçimlenmesine katkıda bulunuyordu. Devlet iktidarı ve siyasal süreçler, bir yanda ekonomi düzeyindeki nesnel eşitsizlikler, öbür yanda ideoloji düzeyindeki meşrulaştırma yöntemleri arasındaki dolayımın mekanizmaları tarafından koşullandırılıyordu. Aslında, soyluluğun dinsel ritüeller ve pratikler üzerindeki hegemonyası, kendi içinde ve kendisi için, toplumsal uzamın boşluğunda salınan hayali bir üstünlük olmaktan uzaktı. Bu egemenliğin kökeni, biraz önce değinilen, yapısal eşitsizlikte bulunuyordu: Aristokrasinin Atina siyasetini yönlendirme yeteneği, bu sınıfın ekonomik ilişkiler bütünlüğündeki ayrıcalıklı konumundan, daha somut olarak belirtmek gerekirse, artık ürün üzerindeki denetiminden kaynaklanıyordu. Buna karşılık, demos'u oluşturan kesimler, Aristoteles'in işaret ettiği üzere, hiçbir hakka ya da paya sahip değildi (*Ath. Pol.* 2.3).

Sonuç olarak, Ober'in de ifade ettiği gibi, mülkiyete dayalı egemenlik -devlet kurumları ve din üzerindeki denetimle birlikte- siyasal iktidarı elinde tutabilmek için aristokrasinin gereksinme duyduğu toplumsal yetkenin nesnel dayanağını oluşturmaktaydı (1989: 58).

SOLON DÖNEMİ

Solon'un çatışmakta olan kesimler arasındaki sorunları çözmek amacıyla arabulucu (*diallaktes*) olarak göreve getirilmesine yol açan siyasal-toplumsal gelişmelerin kökenleri 7. yüzyıla uzanmaktadır. Atina, Solon'un arkhonluğa gelmesinden yaklaşık otuz yıl önce, 636 ya da 632/631'de, soylu kökenli Kylon'un başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimine tanık oldu. Tiranlık yönetiminin kurulmasının amaçlandığı bu girişim, öbür soyluların karşı çıkması nedeniyle, zor kullanılarak engellendi (HANSEN, 1991: 29; GLOTZ, 1996: 110, 119; OBER, 1989: 58).⁴

4 Kylon "iyi doğumlu" idi ve bir Olimpiyat şampiyonu olarak oldukça popülerdi (HERODOTOS, 5.71.1; PAUSANIAS, 1.128.1) Darbe girişiminin öyküsü için bkz. THUKYDİDES (1.126.3-12).

Kylon'un başlıca destekçisinin Megara tiranı olan kayınpederi Theagenes olması, Atina'nın etkili çevrelerinden neden yeterli destek bulamadığının bir göstergesiydi. Darbe girişiminin sonuçsuz kalmasının asıl nedeni, muhtemelen, mevcut toplumsal huzursuzluğun henüz yeterince derinleşmemiş olması ve/veya tiran adayının Atina halkında olumsuz izlenimler bırakmasıydı (STE. CROIX, 1981: 282). Başarısızlığın nedeni ne olursa olsun, sonuçta yurttaşlar topluluğunun aristokratik yönetim karşısında tercih edebileceği bir başka siyasal seçeneğin henüz ortaya çıkmadığı açtı (ANDREWES, 1969: 84).

Kylon'un darbe girişimi sonrasında, herhalde hoplitlerin baskısı yüzünden, 621 yılında Drakon yönetime getirildi.⁵ Görevi, toplumsal ve siyasal istikrarı yeniden kurmak amacıyla yasar hazırlamaktı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 7.1). Drakon'un yönetimi altında Atina toplumu ilk kez yazılı yasalara kavuştu.

Yasaların yazılı hale getirilmesi, sınıfsal egemenlik ilişkileri açısından önemli bir dönüşümü ifade etmiştir: Yasaların kamuya açık ve yurttaşların diledikleri zaman ulaşabileceği yazılı metinler olarak "sabitleştirilmesi", *eupatrides* sınıfının o zamana değin kullandığı yasaları yorumlama yetkisini kısmen yitirmesi anlamına geliyordu. Egemen sınıfın, atalardan kalma sözlü yasaları, kendi çıkarları doğrultusunda "anımsama" (başka bir deyişle, keyfi yorumlama) olanağı ortadan kalkmıştı. Kayıt altına alınmamış geleneksel yasalar olarak *themistes* yerine, hâlâ kutsal nitelikli sayılsalar da, kamusal alanda saydam bir biçimde varolan ve kolayca öğrenilip yorumlanabilen yasalar toplamı olarak *nomos* yürürlükteydi artık (GLOTZ, 1996: 106-07; HANSEN, 1991: 29).

Drakon yasaları, neredeyse bütün suçlar için ölüm cezası öngörüyordu. Bu nedenle, bunların "mürekkeple değil kanla yazıldığı" söylenmiştir (PLUTARKHOS, *Solon*, 17.3). Aynı şekilde, Aristoteles de Drakon yasalarının "cezalarının ağırlığı ve büyüklüğü dışında" kayda değer bir özelliğinin olmadığını belirtir (*Politika*, 1274b.15).⁶ Drakon'un adam öldürmeye ilişkin yasası, kimi değişikliklerle Demosthenes dönemine kadar yürürlükte kaldı. Öbür yasalar, Solon'un hukuk reformu sırasında ortadan kaldırılacaktı

5 Drakon'un atanmasının nasıl gerçekleştiğine ilişkin ayrıntılı bir açıklama bulunmamaktadır (ANDREWES, 1990a: 370).

6 Aristoteles, *Athenaion Politeia*'nın tarihyazımı açısından tartışmalı bölümlerinden birinde, Drakon "anayasasının" başlıca özelliklerini anlatır. Buradaki anlatıma göre, yeni devlet düzeninde (özellikle seçme ve seçilmeye ilişkin) siyasal haklar ya da ayrıcalıklar kendilerini silahlandırabilen yurttaşlara tanınmaktaydı. Siyasal yönetim hiyerarşisinin en üst katmanını oluşturan dokuz arkhon ile devlet gelirlerinden sorumlu hazineler, bu anlatımın, tarihyazımına yanlışlıkla sokulmuş bir risalenin kalıntısı olarak bir yana bırakılması gerektiğini ileri sürüyor (1991: 51). Andrewes da, Drakon'a atfedilen bu anayasanın "kesinlikle uydurma" olduğunu belirtmektedir (1990a: 371). Bu konuda ayrıca bkz. GLOTZ (1996: 79).

(ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 7.1; HANSEN, 1991: 29). Suçlar için öngördüğü cezaların ağırlığı nedeniyle aşırı sert olarak değerlendirilebilirse de, Drakon yasaları aristokrasinin hukuk alanındaki egemenliğine belirli bir sınırlama getirmesi nedeniyle, Atina'da demokratik sürecin gelişimi açısından bir ilerlemeydi (BUCKLEY, 1996: 88).⁷

Ancak, olağanüstü cezalarla güçlendirilmiş olan Drakon yönetimi kendisinden bekleneni gerçekleştiremedi ve çıkarılan yasalar toplumda huzuru sağlamak bir yana, siyasal rejimin iyice istikrarsızlaşmasına yol açtı. Özgür köylü sınıfının ekonomik durumunun giderek bozulması, istikrarsızlığın temel nedeniydi. Kylon'un darbe girişimi, yukarıda belirtildiği gibi, Atina toplumunun başlıca kesimlerini etkisi altına almaya başlayan çatışmanın açık kanıtıydı. Bu olayın ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi, Kylon ve arkadaşlarının öldürülmesinden bütün bir Alkmeonid ailesinin sorumlu tutulmasında da görüldüğü gibi, aile bağları ve ilişkilerinin siyasal süreçlerde hâlâ önemli bir rol oynamakta oluşuydu. İkincisi ve daha önemli olanı, siyasal otorite alanının oldukça istikrarsız bir denge üzerinde biçimlenmekte olmasıydı (OSBORNE, 1996: 216).⁸

Gerçekten de, 594 yılına gelindiğinde, seçkinler (*gnorimoi*) ile halk yığınları (*plethos*) arasındaki uzlaşmazlıklar, sonuca bağlanmaması durumunda toplumsal altüst oluşa yol açacak ölçüde derinleşmişti. Uzlaşmazlığın çözülmemesi, Kylon örneğinde yaşandığı türden bir tiranlık girişiminin bu kez başarıya ulaşmasını ciddi bir olasılık olarak gündemde tutan siyasal ortamın devam etmesini sağlıyordu. Dolayısıyla, Solon'un anayasal düzenlemelerine yol açacak olan "devrimci baskılar" basitçe konjonktürel bir gerilimin dışavurumu değildi (BUCKLEY, 1996: 87-88; ANDREWES, 1990a: 368).

Solon'un yöneticiliğe atanması sürecinin hangi siyasal mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiğine dair elimizde yeterli bilgi bulunmuyor. Ancak, genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Solon'un aynı zamanda kendi içindeki fraksiyon çatışmalarının da olası sonuçlarından çekinen soylular sınıfından büyük ölçüde destek gördüğünü kabul edebiliriz (OBER, 1989: 60). Başka bir deyişle, siyasal istikrarsızlığın tiranlık doğrultusunda gelişmesi durumunda,

7 Swain'in de vurguladığı gibi, Drakon yasaları sonuçta *genos*'un eskiden sahip olduğu geleneksel yetkeyi önemli oranda sınırladığı (1950: 309).

8 Plutarkhos, Kylon'un öldürülmesinin kentin siyasal hayatını uzunca bir süre meşgul ettiğini bildirmektedir (12.1). Buna göre, Kylon'un ölümden kurtulan yandaşları yeniden güç kazanarak Megakles'in ardıllarıyla savaşıma girdiler. Bu savaşım oldukça sert bir biçimde yürütüldü ve tartışmalar sırasında halk iki kesime ayrıldı. Plutarkhos'un aktardığı üzere, Solon taraflar arasında arabulucuk yaparak savaşımı sona erdirmek istedi ve suçlanmakta olan Megakles ailesini mahkeme önünde yargılanmaya ikna etti. Soylular arasından seçilmiş üç yüz kişilik bir jürinin önünde yapılan yargılanma sonucunda bu aile suçlu bulundu. Ailenin yaşamakta olan üyeleri kentten sürüldü, ölümleri mezarlarından çıkarılarak kent sınırları dışına bırakıldı (12.2). Bu konuda ayrıca bkz. HERODOTOS (5.71.1-2).

yönetime el koymayı amaçlayabilecek olanlar muhtemelen soyluluk içinden çıkacaktı. Böyle bir gelişmenin anlamı, bu sınıfın kendi içinde bölünmesi ve kaybeden tarafta yer alanların *polis*'i terketmesi olacaktı.

Atina toplumsal formasyonu, aristokrasi ile alt sınıflar arasındaki farklılaşmayla ya da servet düzeyindeki eşitsizliklerle tanımlanabilecek bir yalınlıkta değildi. Ekonomi alanındaki zenginlik açısından, aristokrasinin hemen yanı başında, köken olarak soylu olmayan, ancak dikkate değer bir zenginliğe sahip olan ayrı bir toplumsal kategori daha bulunmaktaydı. Denizaşırı ticaretin gelişmesiyle şarap ve zeytinyağı ihracatına yönelerek zenginleşen tüccarlar, soyluluğun gereksinmelerini karşılayan zanaatçılarla birlikte, "orta sınıfı" oluşturmuşlardı (ŞENEL, 1970: 115). Bu kesim, aristokratik "değerleri" taşımadıkları için kimi soylular tarafından *kakoi* (hırsızlar, soyguncular vb.) olarak aşağılanıyordu (OBER, 1989: 58). Soylu sınıf, yoksul halk kitlelerinin oluşturduğu tehdit karşısında izleyeceği politikayı saptarken soylu kökenli olmayan bu zengin sınıfı dikkate almak zorundaydı. Bu nedenle, Aristoteles'in toplumsal bölünmenin zenginler ile yoksullar arasında gerçekleştiğine ilişkin betimlemesi, sınıfsal ayrışmanın başka öğelerle birlikte karmaşıklaşmasını açıklamaktan uzaktır.

Sonuçta, Areopagus üyelikleri dahil, bütün önemli kamu görevlerini, dolayısıyla siyasal iktidarı elinde bulunduran *eupatrides* sınıfının aristokratik nitelikli dışlayıcı egemenliği, soylu olmayan yeni zengin orta sınıf açısından bir gerilim kaynağıydı. Toplumsal egemenlik ilişkilerinde kendine alan açan sınıf, siyasal iktidar düzeyinde de temsil edilmek istiyordu. Siyaset ve ekonomi alanları arasındaki eşitsiz gelişim dinamikleri, eski egemen sınıf olarak soyluluğun devlet iktidarının paylaşılması sorununda kesin bir tercih yapmasını zorunlu kılmaktaydı.

Bu konuda başlıca iki seçenek söz konusuydu: Birinci seçenek, soyluluğun iktidarı paylaşmama yolunu seçmesi durumunda yoksul nüfusun desteğini arkasına alan orta sınıfın devrimci bir siyasal altüst oluş dönemini başlatmasıydı.⁹ Bu seçeneğin siyasal rejimin niteliğine ilişkin olarak yol açacağı değişiklik, öbür Yunan kentlerinde de yaşandığı üzere muhtemelen tiranlık yönetiminin kurulması olacaktı. İkinci seçenek ise, soyluluğun kullanmakta olduğu siyasal ayrıcalıkların bir bölümünden vazgeçerek nüfusun etkinleşmeye başlayan kesimlerine kimi olanaklar sağlamayı kabul etmesiydi (ŞENEL, 1970: 115). İkinci seçenek, siyasal iktidarına yönelik tehditleri artık geleneksel biçimleri kullanarak ortadan kaldıramayan her egemen sınıfın başvurduğu,

9 Roebuch da, aristokrasinin en tutucu küçük bir kesimi dışında, bütün grupların Solon'ü desteklemesinin arkasında yatan gerekçeyi araştırmaya çalışırken, benimsenmemesi durumunda böyle bir çözümün alternatifinin "kanlı bir devrim" olduğuna işaret etmektedir (1966: 207).

devrimsiz devrim olarak tanımlanabilecek olan bir “pasif devrim” yöntemiydi aslında.¹⁰

Soylu sınıf, kısmi taleplerin karşılanması yoluyla mevcut hegemonik konumunu sürdürme doğrultusunda karar aldığı anda, nesnel gerçekliğin dayattığı siyasal programa uygun bir yöneticiyi de bulmak zorundaydı. Bu programı yürütecek olan yönetici, karşı karşıya gelen kesimlerin çıkarlarını uzlaştırmaya yatkın olmalı ve tarafların onayını kazanabilmeliydi. Bu niteliklere sahip olduğu izlenimini toplumsal çatışmanın bütün taraflarında uyandırabilecek yönetici adayı, Atina'nın soylu ailelerinden birinin üyesi olan Solon'un kişiliğinde ortaya çıktı. Solon, aristokratik kökenli olmakla birlikte, klasik kaynaklarda rastladığımız yorumlara katılmak gerekirse, öbür toplumsal kategorilerin de desteğini almasına yardımcı olacak türden ılımlı bir siyasal kimliğe sahipti.

SOLON'UN PASİF DEVRİMİ

Solon'un 594'te yönetim görevini üstlenmesinden sonra uyguladığı ekonomik, siyasal ve hukuki programın ana hatları Aristoteles (*Ath. Pol.* 6-12) ve Plutarkhos (*Solon*, 15-25) tarafından aktarılmıştır. Atina toplumunun içinde bulunduğu kriz, aşağıda inceleneceği üzere, bir dizi alanda reform yapılmasını gerektiriyordu.

Sınıflar arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılması açısından öncelikle ele alınması gereken sorun, yoksul kesimlerin ekonomik durumlarının iyileştirilmesiydi. Her ne kadar Aristoteles ve Plutarkhos ekonomik reformlara ilişkin ayrıntılı bir çözümleme sunmasalar da, bu iki kaynağın verdiği bilgilerden, Solon'un aldığı önlemlerin birkaç başlık altında toplandığını saptayabiliriz. Öbür siyasal ve hukuki düzenlemelerle desteklenen bu önlemler, Solon'un toplumsal adaleti gerçekleştirmeye yönelik arzusunun ne denli güçlü olduğunun göstergesiydi bir bakıma (BUCKLEY, 1996: 95).

Ekonomik ilişkiler alanındaki birinci önlem, gerçekten olağandışı bir düzenleme olarak, bütün borçların silinmesini öngörüyordu. “Yüklerin atılması” (*seisaktheia*) olarak adlandırılan bu düzenleme, mülk sahibi zengin ailelerin önemli bir bölümünü etkiledi. Altıncı yüzyılın başında, borçların kaldırılması ve toprağın yeniden dağıtımı yoksul düşmüş köylülüğün ya da küçük çiftçilerin iki temel talebidir (STE. CROIX, 1981: 298).

İkinci önlem, *hektemoroi* sınıfının varlığına son vermek üzere, yoksulların toprakları üzerindeki ipotek taşlarının (*horoi*) kaldırılmasıydı. Solon, Aristoteles'in aktardığı deyişlerinden birinde, borç köleliğini şiirsel bir dille

"Olymposlu tanrıların ulu anası olan Kara Toprak'ın bağrına saplanmış ipotek taşları"na gönderme yaparak betimler. Ona göre, tarlaların ipotek altında bulunduğunu gösteren işaret taşlarını sökülüp atması, eskiden köle olan toprak anayı özgürlüğüne kavuşturmuştu (*Ath. Pol.* 12.4).

Toprak üzerindeki ipotek kalktığına göre, borç işaretlerine gerek kalmıyordu; toprakların eski sahipleri, mülkiyet haklarını herhangi bir kısıtlama olmaksızın kullanabiliyorlardı. İpotek taşlarının simgesel olarak "kara toprağın" bağrından sökülüp atılmasının daha derin bir anlamı vardı. Zenginlerin, yani borç verenlerin ödemek zorunda kaldığı bu bedel, aslında mülkiyet ilişkilerinde oldukça radikal bir değişikliğe işaret ediyordu (THORLEY, 1996: 11; MURRAY, 1983: 183). Gerçekten de, Solon'un siyasal alanın yeniden yapılandırılmasına yönelik önlemleri, Engels'in yerinde bir saptamayla belirttiği gibi, "mülkiyete saldırı" olarak yorumlanabilecek düzenlemelerle koşullandırılmıştı (1977: 280).

Borç köleliğini kaldıran düzenleme, yalnızca geçmiş alışverişlere ilişkin bir uygulama değildi, bütün zamanlar için geçerliydi. Başka bir deyişle, bu düzenleme yalnızca geçmişte borç kölesi durumuna düşmüş olanları ilgilendirmekle kalmıyor, ileride yoksul düşebileceklerin böyle bir durumla karşılaşmalarını önlemek üzere, bir kurum olarak borç köleliğini tamamen ortadan kaldırıyordu (JARDÉ, 1996: 162). Bundan böyle, borç köleliği Atina yurttaşları için yasaklanmıştı ve alınacak borçların teminatı artık yurttaşların bedenleri olmayacaktı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 6.1; HANSEN, 1991: 30).¹¹ Bu arada, geçmişte aynı nedenden dolayı köleleştirilerek ülke dışına satılanlar da (nasıl yapıldığı bilinmemekle birlikte) özgürleştirme kararından yararlandırıldı ve bunlardan kimileri satıldıkları yerlerden kurtarılıp ülkelerine getirildi.

Borç köleliğinin kaldırılması yoksul kesimler açısından köktenci bir değişiklik anlamına gelse de, Solon reformları mülkiyet ilişkilerini tümüyle değiştirmeyi öngörmüyordu. Örneğin, Solon alt sınıfların temel talepleri arasında yer alan, toprağın bütünüyle yeniden dağıtılması yolundaki önerilere karşı çıkmıştı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 11.2; STE. CROIX, 1981: 282, 215).

Yine de, borçların kaldırılmasının, ekonomik gelişme açısından önemli sonuçları oldu: Küçük çiftçilerin özgürlüğe kavuşturulması, genel olarak üretimin artmasını sağladı. Bir yandan yerel düzeyde ürün verimliliğinde artış gerçekleşirken, öbür yandan özellikle tüketim fazlası zeytinyağı stoklarının bölgesel ticarete değerlendirilmesi için yeni olanaklar gündeme geldi (THORLEY, 1996: 11).

11 Ste. Croix'ya göre, Solon'un "borç karşılığında köleliği" yasaklamakla kalmayıp, bundan daha ileri giderek, yurttaşların bedenlerini teminat olarak göstermesini de yasaklaması "radikal bir reform"du (1981: 137). Genel olarak borç köleliği için ayrıca bkz. PLUTARKHOS (*Solon*, 15.2-16.4) ve FINLEY (1982: 150-66).

Borç köleliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemenin ekonomik süreçler dışındaki alanlarda da köktenci sonuçları oldu. Ober'e göre, bu düzenleme asıl olarak hukuk alanında önemli bir dönüşüme yol açtı: Atina yurttaşlığı, hukuki düzlemde daha sağlam bir tanıma ve dayanağa kavuşmuş oldu (1989: 61). Hukuk düzeyinde, Atinalı bir yurttaşla köle arasındaki ayırım geri döndürülemez bir biçimde kesinleştiriliyordu. Bireylerin ekonomik faaliyetlerinin sonuçları ne olursa olsun, sahip oldukları yurttaşlık statüsü hukuk açısından kazanılmış bir hak olarak yeniden tanımlanıyordu. Geçmişte ekonomi alanındaki başarısızlığın sonucu, Atinalı bireyin siyasal alandaki kimliğini de ortadan kaldıracak, hattâ kendisinin köle olarak ülke dışına satılmasına yol açacak ölçüde ağırdı. Yeni düzenleme, yurttaşın toplumsal-siyasal konum ve kimliğini "anayasal" güvence altına alıyordu. Doğuştan Atina yurttaşı olanlar, özellikle alt sınıf üyeleri, nüfusun bir başka kategorisini oluşturan köleler karşısındaki hukuksal konumlarını ve görece ayrıcalıklarını artık açık bir biçimde tanımlayabileceklerdi (OBER, 1989: 61-62). Bu nokta, yurttaşlık hukukunun gelişimi açısından tarihsel bir dönüşüm uğrağını oluşturmaktaydı ve demokrasinin hukuksal dayanaklarının ortaya çıkması bakımından önemliydi.

Ekonomi alanında Solon'un başvurduğu bir başka önlem, zeytinyağı dışında (çünkü üretim fazlası vardı) yiyecek maddelerinin ihracatının yasaklanmasıydı. Bu düzenleme, ülke dışına satılan yiyeceklerin Atina'da yüksek fiyatla satılmasını ve ihracatın yol açtığı mal sıkıntısını önlemek amacıyla taşıyordu.¹² Bu arada, ağırlık ve ölçü birimleri, Korinthos ve Euboea'da kullanılmakta olan standartlara uygun hale getirildi (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 10.1-2).¹³ Ekonomik açıdan Atina'dan daha gelişmiş kentlerde kullanılmakta olan ölçülerin benimsenmesiyle birlikte, başka bölgelerle yapılacak ticaretin önü açılmış oldu. Böylece, Atina'nın dış ticaretteki etkinlik alanı genişledi (BUCKLEY, 1996: 102; THORLEY, 1996: 11). Ayrıca, ülke dışından zanaatçıların Atina'ya yerleşmeleri teşvik edildi. Bu sonuncu önlem, ticaret hacminin genişletilmesine katkıda bulunmakla kalmayıp üretimin de gelişmesini sağlayacaktı (PLUTARKHOS, *Solon*, 24.2; GLOTZ, 1996: 270).¹⁴

12 Bu konuda bkz. PLUTARKHOS (*Solon*, 24.1-2), JARDÉ (1996: 254), DIAKOV ve KOVALEV (1987: 369), THORLEY (1996: 11).

13 Aristoteles, aynı yerde, Solon'un para birimi alanında da reform yaptığını belirtir. Ne var ki, modern tarihçiler bu noktaya itiraz etmektedirler. Dillon ve Garland'ın ifade ettikleri üzere, Solon döneminde Atina'da sikke bulunmuyordu ve Aristoteles'in, Solon'un sikke ayarlarını yeniden düzenlediği yolundaki açıklaması gerçeği yansıtmaktan uzaktı (1994: 79). Buckley de, Atina'da madeni para basımının kronolojik açıdan Solon sonrası dönemde gerçekleştiğine işaret ederek, para reformuna ilişkin görüşün bir yana bırakılabileceğini savunmaktadır (1996: 102).

14 Ayrıca bkz. THORLEY (1996: 11), DIAKOV ve KOVALEV (1987: 369), BURRY ve MEIGGS (1989: 123), MOSSÉ (1995: 32) ve BUCKLEY (1996: 102).

Atina toplumunun içinde bulunduğu krizi aşmanın nesnel zorunlulukları, kuşkusuz ekonomik önlemleri önüne çıkarıyordu; fakat, "kent-devletin" yapısal olarak istikrara kavuşması için, anayasal alanda da köklü bir reforma gereksinme olduğu açıktı. Siyasal egemenlik ilişkilerinin yeniden yapılandırılması, ancak iktidarın kapsadığı toplumsal kesimlerin yeni ölçütlere göre belirlenmesiyle gerçekleşebilecekti (BUCKLEY, 1996: 96).

Solon'a göre, anayasanın yeniden yapılandırılmasında hareket edilecek temel nokta, aristokratik ailelerin devlet organları üzerindeki denetim ve etkisini sınırlandırmaktı. O zamana kadar hakim eğilim, soyluluğun mutlak iktidarının güçlü aileler tarafından seçilmekte olan arkhonlar ile Areopagus arasında paylaşılmasına dayanmaktaydı. Solon'un siyasal alanda gerçekleştirdiği reformun belirleyici özelliği, devlet iktidarının, soylu olmadıkları için önceden siyasal katılım süreçleri dışında tutulan zengin mülk sahiplerini de içermek üzere yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmesiydi (THORLEY, 1996: 13).

Solon'un tasarısı, üst düzey devlet görevlerinin yeni toplumsal kesimlere açılmasıyla sınırlı değildi. Siyasal egemenlik ilişkilerinin üzerinde yükseldiği toplumsal ölçütler ve ideolojik-politik ethos, dönemin koşulları çerçevesinde köktenci bir biçimde değiştirilerek, ekonomik konum ya da servet birikimine göre düzenlenmekteydi (BUCKLEY, 1996: 96). Bu doğrultuda, bütün nüfus topraktan elde edilecek yıllık tarımsal ürün (tahıl, şarap ya da zeytinyağı) miktarının kıstas alınmasıyla oluşturulan dört mülkiyet, gelir ya da vergi sınıfına bölünüyordu.¹⁵ Başka bir deyişle, kamusal alanda önemli sonuçlar doğuracak olan sınıf üyeliği, bireysel zenginliğe göre saptanacaktı. Bu sınıflar, sırasıyla şunlardan oluşmaktaydı:

1) *Pentakosiomedimnoi*: Kendi toprağından en az beşyüz *medimnoi* (ölçek/kile)¹⁶ ürün elde edenler, en zengin yurttaşların üye olduğu sınıfı oluşturuyordu.

2) *Hippeis* (athlar, atlı savaşçılar): Yıllık 300-500 ölçek ürünü olanlar, bu sınıfa giriyordu. İsimden de anlaşılacağı üzere, geçmişte bu sınıf, savaş çıkması durumunda birer at sağlayarak süvari olabilecek kimseleri kapsamaktaydı. Solon, bu terimi zenginlik ya da mülk kategorisi olarak kullandı.¹⁷

3) *Zeugitai* (*hoplitler*, ağır piyadeler): 200-300 ölçek ürün elde edenler, bu kategoride yer alıyordu.

4) *Thetes* (ast askeri sınıf, emekçiler): 200 ölçekten az üretenler, yurttaşlar topluluğunun bu en alttaki katmanını oluşturmaktaydı. *Thetes* terimi, geleneksel

15 Aristoteles, bu vergi sınıflarının Solon yönetime gelmeden önce de var olduğunu bildirir (*Ath. Pol.* 7.3).

16 Bir *medimnos*, yaklaşık 38 kg ya da 50 litre etmekteydi (THORLEY, 1996: 13).

17 Bkz. THORLEY (1996: 13).

olarak, toprağa ve bir efendiye bağlı "serf" anlamına gelmekteydi; daha sonra anlam değişikliğine uğrayarak, emeklerini kiralayan kişileri anlatmak üzere kullanılmaya başlandı. Bu sınıf, Solon döneminde, büyük bir olasılıkla tüm nüfusun neredeyse yarısını meydana getirmekteydi (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 7.3-4; krş. THORLEY, 1996: 14; ROEBUCH, 1966: 208; BUCKLEY, 1996: 96).¹⁸

Yeni sınıflandırmanın önemi, yukarıda belirtildiği gibi, siyasal ayrıcalıkların hangi toplumsal kesimler tarafından kullanılacağına açık bir biçimde belirlenmesini sağlamasıydı. Her sınıfın siyasal sorumluluk ve yetkileri farklıydı ve sınıfsal kesimler özgül siyasal ayrıcalıklarla donatılmıştı. Başka bir deyişle, anayasal işleyiş sınıfsal eşitsizliklere göre yeniden yapılandırılmaktaydı (SEALEY, 1976: 116-16; OBER, 1989: 61).

Yeni yapılanmada, önemli devlet görevleri ilk üç sınıfa dağıtıldı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 7.3). Merkezi devlet görevleri olan dokuz arkhonluk korunmuştu, ama bu görevlere sadece *pentakosiomedimnoi* sınıfının üyeleri gelebiliyordu (*hippeis* sınıfı da muhtemelen bu ayrıcalıktan yararlandırılmıştı). Arkhonlukların seçiminde nasıl bir yöntemle başvurulduğu yeterince açık değildir. Aristoteles, seçimin iki dereceli yapıldığını belirtmektedir (*Ath. Pol.* 8.1): Buna göre, birinci aşamada mevcut dört kabilenin her birinden onar kişi seçiliyordu. İkinci aşamada ise, doğrudan seçim yöntemiyle belirlenen bu kırk kişi arasından kura yöntemiyle dokuz arkhon saptanıyordu. Aristoteles'in yüksek görevlilerin seçimine ilişkin olarak *Politika*'da aktardığı bilgi daha farklıdır: Buradaki anlatıma göre, Solon geçmişte arkhonların seçiminde kullanılan yöntemi olduğu gibi korumuştur ve bu yöntem aristokratikti (1273b.40; ayrıca bkz. 1274a.15-20). Glotz, iki yapıttaki farklı anlatımlarda Aristoteles'in aslında kendisiyle çelişkiye düşmediğini ileri sürmektedir: Aristoteles, yalnızca Solon'un, eski atama yöntemini yeni anayasaya uyarladığını ve yeni düzenlemeyle birlikte arkhonların soylu ailelerin başkanları tarafından değil bütün yurttaşların katılımıyla seçildiğini anlatmak istemişti (1996: 209).¹⁹

Aslında, bu görevleri elinde bulunduran soylu aileler, ekonomik gelir düzeyi açısından kuşkusuz *pentakosiomedimnoi* kategorisi içinde yer almaktaydı. Dolayısıyla, bunların devlet yönetiminden uzaklaştırılması hiçbir biçimde söz konusu değildi. Bu görevler için seçilmeye uygun soyluların sayısı oldukça fazla olmalıdır. Bununla birlikte, eski arkhonların görevlerinin sona ermesinden sonra doğrudan Arcopagus kuruluna girmeleri nedeniyle, bu kurulun geçmişteki

18 Andrewes'in bildirdiği gibi, sınıflara verilen isimlerin etimolojisi askeri ve/veya tarımsal bağlantıya işaret etmektedir (1969: 87). Buna göre, *hippeis* ya at sahibi ya da süvari, *zeugitai* ise ya *hoplit* (ağır piyade) ya da bir çift öküz sahibi yurttaşları nitelendirmekteydi.

19 Bununla birlikte, Glotz'un görüşünün tersine, Aristoteles'in her iki anlatımı arasında uyumsuzluk bulunduğunu ileri sürenler de vardır. Örnek olarak, krş. BUCKLEY (1996: 97).

aristokratik nitelikli dışlayıcılığı yeni düzenleme sonrasında önemli ölçüde sınırlandırılmaktaydı (THORLEY, 1996: 14).

Athena hazineciliği görevi, *pentakosiomedimnoi* sınıfı için ayrılmıştı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 8.2 ve 47.1). Buckley'e göre, bunun muhtemel bir nedeni, kişisel zenginliğin devlet gelirlerinin suistimalini (yani devlet hazinesinin soyulmasını) önleyeceğinin; böyle bir yolsuzluğun ortaya çıkması durumundaysa, çalınanların geri alınmasının kolay olacağına düşünülmesi olasıdır (1996: 97). Öbür devlet görevleri (kamu ihalelerini yöneten *poletai*, ceza ve tevkif işleriyle sorumlu "onbirler" ve kimi mali işlevleri olan *kolakretei* gibi görevliler), *thetes* kategorisi dışındaki ilk üç sınıfa açık tutulmuştu (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 7.3).

Bu sınıfsal düzenleme, Perikles dönemine kadar sürdü. Dördüncü yüzyıldaki uygulamalara bakıldığında, Solon'un düzenlemesi ancak kâğıt üzerinde geçerli görünüyordu. Zira, Aristoteles'in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, siyasal alandaki gelişmeler dolayısıyla, *thetes* sınıfı bile üst düzeydeki sınıflar için ayrılan devlet görevlerine gelebiliyordu artık (*Ath. Pol.* 7.4, 47.1; HANSEN, 1991: 88, 107-08).²⁰

Geleneksel anlatıma göre, Solon'a atfedilen en önemli anayasal reformlardan biri de Dörtüyzler Kurulu'nu (*boule*) kurmasıdır (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 8.4; PLUTARKHOS, *Solon*, 19).²¹ Fakat, böyle bir kurulun gerçekten olup olmadığı akademik yazının tartışmalı konularından biridir. Geleneksel tarihyazımının sunduğu açıklamayı benimseyen yazarlar, genel olarak, böyle bir kurulun bulunduğunu ve Solon tarafından oluşturulduğunu kabul etmektedirler (ROEBUCH, 1966: 208; THORLEY, 1996: 14).

Kurulun varlığı üzerinde kuşku uyandıran noktalardan biri, altıncı yüzyılın geri kalanında böyle bir organın görevde olduğuna ilişkin herhangi bir kanıtın bulunmamasıdır. Bu konuda kuşku belirten eğilim açısından, böyle bir kurulun olduğu yolundaki savın aslında 411'deki Atina oligarkları tarafından ortaya atılmış olması, dikkate alınması gereken bir olasılıktır (BUCKLEY, 1996: 98; THORLEY, 1996: 14). Solon'un anayasasına dönüş programıyla 411'de iktidarı eline geçiren yönetim, kendi egemenliğinin kurumsal dayanağını oligarkların seçtiği bir Dörtüyzler Kurulu'nda bulmuştu (HANSEN, 1991: 40).

Kurulun varlığı konusunda kuşku uyandıran bir başka nokta da, Aristoteles'in *Politika*'da, bir Areopagus'un varlığından bahsetmesine karşılık (1273b.36-1274a.5), Dörtüyzler Kurulu'na hiç değinmemiş olmasıdır. Gerçekten var olup olmadığı konusunda hangi görüş benimsenirse benimsensin, böyle bir

20 Örneğin, Aristoteles'in bildirdiği üzere, ancak *pentakosiomedimnoi* sınıfından olanların gelebileceği Athena hazineciliği görevi, kura sonucunda yoksullara da verilebilir hale gelmişti (*Ath. Pol.* 47.1).

21 Ayrıca bkz. HANSEN (1991: 30, 298) ve STOCKTON (1990: 28).

kurulun seçim biçimi, üyelik kıstasları ve toplumsal bileşimi; görev süresi, gücü, yetki ve işlevleri gibi başlıklara ilişkin ikna edici kanıtlar bulunmamaktadır (STOCKTON, 1990: 28; SEALEY, 1976: 20). Öte yandan, var olması durumunda, Dörtüyzler Kurulu'nun başlıca işlevinin *ekklesia* (meclis) gündemine alınacak konuların öngörüşmesini (*probouleusis*) yapmak olduğu tahmin edilebilir. Gerçekten böyleyse, o zaman bu kurulun Areopagus'un geleneksel gücü karşısında yeni bir denge ögesi oluşturmak amacıyla kurulmuş olabileceği akla gelmektedir (BUCKLEY, 1996: 99).

Bu arada, *ekklesia* yeni düzenlemeyle bütün mülk sahibi sınıflardan erkek yurttaşlara açıldı ya da açık bırakıldı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 7.3; OBER, 1989: 64). Böylece, en aşağıdaki *thetes* sınıfının da mecliste yer alması sağlanmış oldu. *Thetes* sınıfı, olasılıkla, Solon reformlarından önce de meclis çalışmalarına katılabilmekteydi; ancak, Solon'un düzenlemesinin önemi, herhalde geleneklere göre yürütülmekte olan bu pratiği hukuksal düzeyde güvence altına almasındaydı (BUCKLEY, 1996: 99). Ober'in işaret ettiği üzere, meclisin üyelik kıstaslarının *thetes* kesimini içerecek ölçüde genişletilmesinin yurttaşlık kurumu açısından önemli bir sonucu oldu: Meclis üyeliği, aynı zamanda hukuksal düzlemde yurttaşlığı da tanımlayan bir ölçüt olarak ortaya çıktı; başka bir deyişle, yurttaş meclise katılma hakkına sahip kişiydi (1989: 64).

Meclis bileşiminin bu doğrultuda genişletilmesi, ilk bakışta demokratik bir açılım olarak görünmektedir (kuşkusuz böyle bir yönü de bulunmaktaydı). Ne var ki, gündeminin -yukarıda değinilen olasılık dahilinde- başka bir kurul (Dörtüyzler Kurulu) tarafından saptanması meclisin genel etkinliği açısından önemli bir sınırlandırma anlamına geliyordu (THORLEY, 1996: 15; OBER, 1989: 64).

Sonuçta, alt sınıflar açısından yeni düzenlemenin gerçeklikteki etkisi sınırlı kaldı, çünkü -muhtemeldir ki- *thetes* sınıfının mecliste konuşma olanağı ya da hakkı fiilen yoktu (OBER, 1989: 64). Konuşma hakkı bulunmadığı gibi, meclis üyelerinin başlıca (ve belki de tek önemli) hakkı, sadece gündeme getirilen önerilerin oylanmasından ibaretti (BUCKLEY, 1996: 99). Özetlemek gerekirse, demokrasinin gelişim sürecinde önemli bir açılım sağlanmakla birlikte, demokratik yönetim içinde düşünülen temel nitelikler (siyasal eşitlik gibi) yeni rejimde bulunmuyordu.

Solon, adalet alanında da kapsamlı bir dönüşümü uygulamaya soktu. Yurttaşlar arasındaki sorunların çözümü ve yurttaşların devlet görevlileri karşısındaki haklarının güvence altına alınması amacıyla yeni bir mahkeme düzeni getirildi. Devlet görevlilerinin (asıl olarak arkhonların) yurttaşlara yönelik haksız fiillerine karşı mahkemeye başvurma hakkı tanındı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 9.1; STARR, 1990: 9; HANSEN, 1991: 30; THORLEY, 1996: 15). Yeni yapılanma, arkhonların hukuk alanındaki yetkilerini ortadan kaldırmıyor, fakat bunların idari işlemleri üzerinde bizzat yurttaşların

uygulayacağı kamusal denetim olanağını sağlıyordu. Yeni mahkeme (*heliaia*), büyük olasılıkla, *ekklesia* içinde ve onun bir organı olarak etkinlik göstermekteydi ya da meclisin kendisi bir mahkeme olarak çalışmaktaydı.

Solon, *heliaia*'yı oluşturmasına karşın bu kurumu ancak bir istinaf mahkemesi olarak kurgulamıştı. Yeni düzenlemeyle birlikte yargı süreci şöyle işlemekteydi: Davayı, önce dokuz arkhondan biri inceleyip karara bağlıyordu (arkhonlar arasında dava konularına göre bir işbölümünün ortaya çıkmış olması da mümkündür). Davanın görüşülmesi sırasında, yargılama konusunun ciddi olması durumunda bizzat arkhon tarafından ya da arkhonun verdiği kararın uygun görülmemesi durumunda ilgili taraflarca, nihai karar için halk meclisine (*ekklesia*) başvurulabiliyordu. Meclis, bir davayı görüşmek üzere toplandığında, yukarıda belirtildiği gibi, muhtemelen *heliaia* olarak görev yapıyordu (SEALEY, 1976: 259).

Halk mahkemesine başvuru hakkı konusunda dikkat çekici bir özellik, bu hakkın yalnızca mağdurlara değil, kamu çıkarını ya da zarar gören kişinin hakkını savunmak adına bütün yurttaşlara tanınmış olmasıydı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 9.1). Başka bir deyişle, kamu görevlilerinin herhangi bir uygulamadan dolayı soruşturulması bütün yurttaş topluluğunun kamusal hakları arasında sayılmıştı. Şu ya da bu nedenden dolayı kendi hakkını savun(a)mayan bir kişinin karşılaştığı haksız uygulama bütün topluluğun kamusal sorumluluk alanına girmekteydi. Öte yandan, bu yargı kurumu yalnızca istinaf mahkemesi olarak çalışmıyordu, kendi başına yeni davalara da bakabiliyordu (HANSEN, 1991: 30). Sonuçta, tekil yurttaşın siyasal özgürlüğünü güvence altına almaya yönelik koşullar ortaya çıkmaktaydı (EHRENBERG, 1974: 26).

Heliaia, Aristoteles'in gerek *Politika*'daki (1274a.1-5) gerek *Athenaion Politeia*'daki (9.1) değerlendirmelerinde, Solon anayasasının temel kurumlarından ve bu anayasanın demokratik eğilimini gösteren kanıtlardan biri olarak betimlenir. Ancak, devlet görevlilerinin aldıkları kararların başvuru üzerine gözden geçirilmesine olanak tanıyan bu düzenlemenin, Areopagus'un kararlarını kapsamadığını belirtmek gerekir. Bu nedenle, yurttaşlık hakları ve demokrasinin gelişimi bakımından kuşkusuz bir ilerleme olmakla birlikte, devlet iktidarının üzerinde yükseldiği kimi etkili yönetim alanlarının denetim dışında bırakılması yeni düzenlemenin etkisini sınırlandırmaktaydı (GLOTZ, 1996: 232). Her halükârda, adalet mekanizmasına bütün sınıfların katılmasını sağlamakla, Solon her yurttaşın kamusal alandaki siyasal etkinliklerde yer alma hakkını tanımış oldu.

Devlet işlerinin özel bir alanında katılım olanağı güçlendirilmişti, ancak karar alma süreci yurttaşlar topluluğunun tamamı için hâlâ açık değildi (THORLEY, 1996: 15). Solon'un soylu olmayan zenginlere arkhonluk yolunu açmasının önemli bir sonucu Areopagus kurulunda ortaya çıktı. Geleneksel olarak, görev süreleri sona eren arkhonlar bu kurulda yer almaktaydı; başka bir

deyişle, bunlar Atina'nın aristokratik değerlerinin temsilciliğini yapmak üzere kurulun doğal üyesi sayılıyorlar ve siyasal etkinliklerini burada sürdürüyorlardı. Kurulun görevi, devlet yasalarının gözetimiydi (*nomophulakia*);²² kurul üyeleri, devlet görevlilerinin işlemleriyle meclis kararlarının yasalara uygunluğunu denetlemek yetkisine sahipti (OBER, 1989: 64).²³

Soloncu pasif devrimin Atina toplumunu istikrara kavuşturacağı yolundaki beklenti uzun ömürlü olmadı. Solon'un kendisi, siyasal programının ne ölçüde başarılı (ya da başarısız) olduğunu gördü. Yasalarından ve toplumsal reformlarından kimileri uzun süre daha yürürlükte kalacak olsa da, özellikle siyasal alandaki etkinliğinin sonuçları tatmin edici değildi. Üstelik, aristokratik yönetim biçiminin üzerinde yükseldiği doğum ilkesinin değiştirilerek, siyasal iktidarın meşruluk ve yeterlilik kıstaslarının başka bir biçimde tanımlanması toplumsal ayrışma sürecini derinleştirmişti (GRANT, 1987: 53; CHEILIK, 1991: 69).

Solon reformlarının uğradığı başarısızlığın açık kanıtı, Atina siyasal hayatındaki huzursuzluğun ortadan kalkmamış oluşuydu. Bu durumun temel nedeni, aristokrasi içerisinde, genellikle kişisel iktidar mücadeleleri olarak ortaya çıkan kesimsel çatışmalardı. Aristoteles, siyasal istikrarsızlığın taraflarını üç başlık altında toplamıştır (*Ath. Pol.* 13.4). Bunlardan birincisi, liderliğini Alkmeonidlerden Megakles'in yaptığı "kıyidakiler" (*paraliioi*) partiydi ve "orta tipte bir anayasa" istiyordu. İkincisi, liderliğini Lykurgos'un yaptığı "ovadakiler" (*pediakoi*) partiydi ve *eupatridai* kesiminin özlemleri doğrultusunda oligarşinin kurulmasını savunuyordu. Üçüncüsü de, liderliğini Peisistratos'un yaptığı "dağdakiler" (*diakrioi*) partiydi ve bu üç oluşum arasında en demokratik olanı gibi görünmekteydi.

Herodotos, Peisistratos'un başında bulunduğu kesimi, Aristoteles'ten farklı bir biçimde "dağın ötesindekiler" (*hyperakrioi*) olarak adlandırır.²⁴ Dönemin siyasal gelişmelerine zaman açısından Herodotos'un daha yakın olduğuna işaret eden Buckley'e göre, Peisistratos'un ailevi kökeninin Attika'nın doğu kıyısındaki Brauron'a dayandığı düşünülecek olursa, bu adlandırma daha doğrudur (1996: 108; ayrıca bkz. PLUTARKHOS, *Solon*, 10.3; ANDREWES, 1990b: 395).

Herodotos ile onu kaynakları arasında sayan (*Ath. Pol.* 14.4) Aristoteles'in siyasal tarafları betimleyişlerindeki farklılık dikkat çekicidir. Herodotos üç kesimi bölgesel ayrımlar üzerinden tanımlarken, Aristoteles bu coğrafi

22 Bu konuda bkz. CAWKWELL (1988).

23 Aristoteles, *Athenaion Politeia*'da, "yasaların bekçisi" olarak görev yapan Areopagos'un para cezası vermek ve kişileri cezalandırmak gibi yetkileri olduğunu belirtir (8.4).

24 Bu konuda bkz. BUCKLEY (1996: 108), ANDREWES (1990b: 395), SEALEY (1976: 123-24) ve EHRENBERG (1986: 78).

ayrışmanın aynı zamanda siyasal-ideolojik uzantılarının da olduğuna işaret eder. Aristoteles'in "orta", "oligarşik" ve "demokratik" olarak adlandırdığı bu ayrışma, kronolojik açıdan sorunludur; çünkü buradaki terminoloji, asıl olarak beşinci yüzyılın sonundan itibaren belirginleşmeye başlayacaktır (SEALEY, 1976: 126). Bununla birlikte, özellikle Solon'un reformları karşısında sergiledikleri tutumlar açısından bir değerlendirilme yapılacak olursa, söz konusu terimlerde belirli bir haklılık payının bulunduğu da kabul edilebilir.

Megakles'in yönetimi altındaki kesim, Solon rejiminin, ana hatlarıyla sürdürülmesinden yanaydı; bu nedenle, mevcut rejimin değiştirilmesini isteyen öbür ikisi karşısında "ortada" yer almaktaydı. Lykurgos'un başında bulunduğu oligarşi yanlısı eğilim, *eupatridai*'nin nesnel çıkarlarının savunusunu üzerine almıştı. Ülkenin verimli toprakları üzerindeki mülkiyetinden dolayı ekonomik alanda üstünlüğe sahip bir toplumsal kategori olarak, bu kesim Solon'un kurduğu düzenin terkedilmesini ve eski düzene dönülmesini istemekteydi.²⁵ Bunlar, Solon reformlarında kendilerine yönelik ciddi bir meydan okuma nüvesinin bulunduğunu yalnız bir sınıf bilinciyile görebiliyorlardı.

Üçüncü kesim, yani Peisistratos'un liderliğini yaptığı "demokratik" parti ise, Solon reformlarıyla ekonomik durumları bir ölçüde düzelen, fakat topraklarını verimli bir biçimde işletmek için yeterli mali olanakları olmayan eski borç kölelerinin özlemlerini yansıtıyordu (ROBINSON, 1990: 70-71). Bu kesimin verili uğraktaki çıkarı, geçmişe dönülmemesini olduğu kadar, gelecekteki olası refah artışının güvence altına alınması amacıyla köktenci değişikliklerin yapılmasını da gerektirmekteydi (BUCKLEY, 1996: 108).

Aslında, kesimler arasında patlak veren toplumsal uzlaşmazlıkların ya da her birinin temsil ettiği siyasal programların yol açtığı gerilimlerin üzerinde saydamlaştığı mücadele alanının sınırlarını, aristokratik liderlerin siyasal egemenliği ele geçirmeye yönelik girişimleri belirliyordu. Toplumsal formasyonun bir bütün olarak çözümünü üretmekte zorlandığı nesnel sorunlar, şu ya da bu soylunun iktidar hırsının belirli bir ideolojik-politik kalıba bürünmesini kolaylaştırmaktaydı.

Solon yönetimini izleyen dönemde taraflar arasındaki çatışmalardan dolayı, Atina siyasal rejiminin içine girdiği kriz, devlet görevlilerinin saptanması sırasında açıkça ortaya çıktı. Aristoteles, bu nedenle, baş arkhonluk (*arkhon eponymos*) makamının kazanılması uğruna yapılan mücadelenin sonuçları üzerinde durur: "Solon'un arkhonluğundan sonraki beşinci yılda, kesimler arasındaki çatışma yüzünden, bir arkhon atayamadılar; bundan sonraki beşinci yılda da yine aynı nedenden dolayı aynı şey oldu. Yeniden aynı süre geçtikten

25 594 öncesi rejimin kurulmasını öngören bir siyasal programın, dönemin siyasal atmosferi göz önüne alındığında, gerici bir nitelik taşıdığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

sonra, arkhon seçilmiş olan Damasias, arkhonluktan zorla uzaklaştırılıncaya kadar iki yıl iki ay yönetimde kaldı (...) Çatışmalar hep bu görevle ilişkili olarak ortaya çıktığı için, en büyük güce sahip olan devlet görevinin arkhonluk olduğu açıkça görülüyordu" (*Ath. Pol.* 13.1-2). Farklı toplumsal kategoriler arasındaki savaşım, siyasal iktidarı kolay elde edilebilir ve edilmeye değer bir amaç haline getirmişti.

Damasias'ın arkhonluk görevini bırakmamasının koşullarını hazırlayan ve onu bu konuda cesaretlendiren, gerçekte, *polis*'in siyasal kırılganlığıydı. Aynı koşullar, yalnızca onun değil diğer liderlerin de iktidarı elde etmeye yönelik çabalarını meşrulaştıran etik-politik çerçeveyi biçimlendiriyordu.

PEİSİSTRATOS'UN TİRANLIĞI

Krizin sunduğu fırsatları değerlendirerek, temsil ettiği kesim adına siyasal iktidarı eline geçirmek isteyenler arasında aristokrat kökenli Peisistratos da vardı. Peisistratos, üç kez iktidarı ele geçirme girişiminde bulundu. Her ne kadar, bu üç girişimin tarihlendirilmesi oldukça sorunlu olsa da, konuyla ilgili akademik yazındaki genel eğilime uyarak, Peisistratos'un ilk girişiminin yaklaşık 561/560 yılında olduğunu kabul edebiliriz. Herodotos'un bu ilk girişime ilişkin aktardığı anlatım masalımsı, ilginç ve şaşırtıcıdır. Anlattığı öyküye bakılacak olursa, Peisistratos önce kendi kendisini yaralamış, sonra Atina'nın merkezi meydanına gelerek oradaki halka, düşmanlarının kendisini öldürmeye kalkıştıklarını ileri sürmüştür. Bunun üzerine, geçmişteki savaş yararlılıkları göz önüne alınarak, emrine bir grup koruma verilmiştir. O da bu silahlı korumaların yardımıyla Akropolis'i ele geçirek egemenliğini ilan etmiştir (HERODOTOS, 1.59).²⁶ Herodotos'un anlattığı bu siyasal entrika öyküsünün, Peisistratos'un muhalifleri tarafından uydurulmuş olması da mümkündür.

Klasik tarih anlatımı, Peisistratos'un ilk egemenlik dönemini, iktidarın ele geçirilme yönteminin çağrıştırdığı zora dayalı bir yönetim tarzından çok farklı, "anayasal" kuralların uygulandığı bir rejim olarak tasvir eder. Herodotos, Peisistratos'un Atina'yı anayasaya uygun olarak adil ve etkin bir biçimde, mevcut kamu görevlilerini ve yasaları değiştirmeksizin yönettiğini yazar (HERODOTOS, 1.59.6).

Peisistratos'un ilk iktidarı kısa sürdü. Megakles ile Lykurgos'un kurduğu ittifak sonucunda iktidardan ayrılmak zorunda kaldı. Ne var ki bu ittifak da,

26 Aristoteles de, aynı anlatımı benimser (*Ath. Pol.* 14.1). Bu arada, artık çok yaşlanmış olan Solon'un Atinalıları uyararak, Peisistratos'a koruma verilmesini engellemeye çalıştığını, ancak bunda başarılı olamadığını anlatır. Aristoteles'in anlatımına göre Solon, Peisistratos'un korumalara dayanarak tiranlığını ilan edeceğini önceden görmüştü.

kesimler arasındaki yapısal uzlaşmazlıklar nedeniyle uzun ömürlü olamadı. Lykurgos karşısındaki mücadelesini giderek kaybetmekte olduğunu gören Megakles, bu kez Peisistratos'la ittifak kurmanın kendi çıkarları açısından uygun olacağına karar verdi. Yeni ittifakın önkoşulu, Peisistratos'un müstakbel müttefiki Megakles'in kızıyla evlenmesiydi. Bu koşulun yerine getirilmesiyle birlikte, Alkmeonid ailesinin siyasal desteğini arkasına alan Peisistratos yeniden iktidara geldi.²⁷

Megakles'in uzun erimdeki amacı, kızından doğacak olan torununun, Peisistratos'un ölümünden sonra iktidara gelmesiydi; böylece kendi ailesi, akrabalık bağlarının da desteğiyle iktidardaki konumunu sağlamlaştırabilecekti. Ne var ki, Peisistratos'un geleceğe dönük planları bu beklentiye uygun olmaktan uzaktı: Peisistratos, önceki evliliğinden olan yetişkin oğulları Hippias ile Hipparkhos'u siyasal varisleri olarak görüyor, bu nedenle yeni evliliğinden çocuk sahibi olmamaya özen gösteriyordu. Herodotos'un anlattığı üzere, Megakles gelecekteki torunu aracılığıyla Alkmeonidlerin iktidara güçlü bir biçimde yerleşmesi planının gerçekleşmeyeceğini anlayınca, eski anlaşmazlıkları unutmayı tercih ederek Lykurgos'la olan ittifakını yenilemeyi kararlaştırdı. Siyasal alandaki güç dengesinin böylece yeniden bozulması, Peisistratos'un sürgüne gitmeyi ya da gönderilmeyi kabullenmesine yol açtı (muhtemelen 556/555 dolaylarında). Tiranın kendine seçtiği sürgün yeri Euboi'a'daki²⁸ Eretria oldu (HERODOTOS, 1.61.1-2; ayrıca bkz. ANDREWES, 1990b: 938; BUCKLEY, 1996: 109-110).

İkinci iktidar deneyiminin de başarısızlıkla sonuçlanması, tiranlığın üzerinde yükseldiği güç dengesinin, kesimler arasındaki istikrarsız ittifaklara bağlı olması durumunda kalıcı olamayacağını kanıtlamıştı. Alkmeonidlerin yönetimindeki "kıyı" kesimi, koşullara göre siyasal tutumunu değiştirebileceğini gösterdiği için gelecekteki iktidar girişiminin güvenilir bir ortağı olarak düşünülemezdi artık. Bu durumda, Peisistratos'un izleyeceği siyasal strateji askeri alanda güçlenmeyi ve Attika dışından bağlaşıklar edinmeyi zorunlu kılıyordu. Yeni stratejinin somutluk kazanabilmesi, tiran adayının elindeki maddi olanakları (servet başta olmak üzere) geliştirmesine bağlıydı.

27 Herodotos ve onu kaynak gösteren Aristoteles, Peisistratos'un ikinci kez iktidara gelişini de, ikili ittifakın siyasal entrika alanındaki yeteneğine bağlayarak anlatırlar. Buna göre, Paeania bucağından Phya adında güzel bir kadın, tanrıça Athena (ya da Minerva) kılığında sokulur, Atina'ya haberciler gönderilerek tanrıça Athena'nın Peisistratos'u kendi elleriyle kente geri getireceği söylentisi yayılır, Peisistratos bu kadını yanına alarak bir arabanın üzerinde kente girdiğinde halk şaşkınlık içinde kalır ve onu bağrına basar (HERODOTOS, 1.60; ARISTOTELES, *Ath. Pol.* 14.4). Herodotos, "zekâları bakımından diğer Yunanlıların hepsini geride bıraktıklarını" söylediği Atinalıların böyle bir tuzağa düşmesi karşısında duyduğu hayreti gizlemez, ama anlattığı öykünün gerçek olmayabileceğini sorgulamaya da yanaşmaz.

28 Eğriboz.

On yılı aşkın sürgün dönemi, Peisistratos açısından, bu olanakların geliştirilmesine yönelik çabalarla geçti. Dönem sonunda, Peisistratos Trakya'daki Pangaion Dağı civarındaki altın ve gümüş madenlerinden edindiği muazzam bir servete ve paralı askerlerden oluşan bir silahlı güce sahipti (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 15.2). Öte yandan, başta Thebaililer, Eretria yönetiminde üstün bir konumda bulunan "atlılar" (*hippeis*) ve Naksos'lu Lygdamis olmak üzere kendine diğer kentlerden müttefikler de bulmuştu. Emrindeki askeri güç içinde, kendisini mali olarak destekleyen Lygdamis'in adamları ve Peloponnesos'tan gelen Argoslu paralı askerler de vardı (HERODOTOS, 1.61.4).²⁹

Herodotos'tan öğrendiğimize göre, Peisistratos sürgün döneminin onbirinci yılında, denetimindeki askerleriyle birlikte Atina'ya doğru ilerlemek üzere Eretria'dan ayrıldı (1.62.1). Pallenis'te Atinalılarla yaptığı savaşı kazandıktan sonra, halkı silahsızlandırdı ve kendini tiran olarak ilan etti.³⁰ Geçmişte öbür partilerden birinin ne zaman sona ereceği belli olmayan desteğini arkasına alarak gelebildiği iktidar, artık "sağlam temeller üzerinde" yükseliyordu (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 15.2). Zor kullanılarak kazanılmış iktidar, kuşkusuz diğer siyasal öznelerin ya da iktidar adaylarının olası meydan okumalarının yol açabileceği tehlikelerden bağışık değildi. Ancak, Aristoteles'in işaret ettiği "sağlam temeller", aşağıda göreceğimiz üzere yalnızca zorlama işlevine dayandırılmadığı için, tiranlığın görece uzun bir süre istikrar içinde devamını sağlayacaktı.

"ANAYASAL TİRANLIK"

Peisistratos'un iktidarı, 547/546'dan 528/527'deki ölümüne kadar kesintisiz sürdü. Yeni yönetimin karşılaşılabileceği başlıca siyasal sorun, aristokrasiden kaynaklanabilecek direnişti. Eski çatışmaların aşlamaması durumunda, iktidarın elde tutulması giderek güçleşecekti. Peisistratos'un egemenliği, kavramsal titizlik açısından sorunlu ya da hiç değilse çelişkili gibi gözükse de, Bury ve Meiggs'in tercih ettikleri bir terimi kullanırsak, bir tür "anayasal tiranlık" idi (1989: 128). Siyasal rejimin bu biçimde adlandırılmasını haklı kılacak en önemli kanıtlardan biri, Solon anayasasının yürürlükte

29 Lygdamis'in daha sonra, Peisistratid tiranlığı tarafından Naksos'un yönetimine getirilmesi, bu nedenle hiç şaşırtıcı değildi.

30 Aristoteles, *Politika*'da tiranlıkların ortaya çıkışını anlatırken, birincisi mevcut bir krallıktan, ikincisi yüksek görevlerden, üçüncüsü halk önderliğinden ya da demagogluğundan doğan tiranlıklar olmak üzere üç ayrı kuruluş biçimine değinir. Bu çözümlenmeyi yaparken, Peisistratos'un tiranlığı ele geçiş biçimini üçüncü kategori içerisinde değerlendirir (1310b.25-35).

bırakılması, başlıca kurum ve pratikleriyle sürdürülmesiydi (GAGARIN, 1986: 76 ve 125).³¹

Aslında, gelecekteki Atina tarihyazımının Peisistratos'un iktidarına yönelik değerlendirmesi, tiranlığa ilişkin kimi eleştirel yorumlar bir yana bırakılacak olursa, bu bakımdan genelde olumlu sayılabilir. Yukarıda değinildiği gibi Herodotos, Peisistratos'un ilk iktidar dönemi için, Atina'nın egemenliğini ele geçirdikten sonra tiranın önceden varolan kurumlara dokunmayıp yasaları değiştirmedeğini, devleti yerleşik kurallara göre, akıllıca ve sağlam bir biçimde yönettiğini yazmıştır (1.59.6; ayrıca bkz. SEALEY, 1976: 135; ANDREWES, 1990b: 406).

Thukydides, Peisistratos ile oğullarının yönetimini bir bütün olarak değerlendirirken, kendi adamlarından birinin mutlaka yüksek devlet görevlileri arasında bulunmasına özen göstermekle birlikte, tiranların Atina'yı eski yasalarla yönetmeye devam ettiklerini belirtir. Thukydides'e göre, tiranlık yönetimi yurttaş kitlesi üzerinde taşınamayacak bir yük oluşturmamış, tersine herhangi bir hoşnutsuzluğa yol açmadığı gibi, doğruluk ve erdeme de büyük önem vermişti (6.54.5-6; ayrıca bkz. SEALEY, 1976: 135; ANDREWES, 1990b: 406).

Benzer yorumlar, *Athenaion Politeia*'da da bulunur: Aristoteles, "aşırı demokrat" olarak nitelediği Peisistratos'un ilk iktidarı sırasında uyguladığı yönetim biçiminin tiranlıktan çok "anayasal yönetim"e benzediğini ileri sürer (14.3). Bu saptama, öbür iktidar dönemleri için de geçerli sayılabilir mi? Aristoteles, bu konuda oldukça açık yazmaktadır: Ona göre, "anayasal yönetim" yalnızca ilk iktidar döneminin değil, bütün bir tiranlık döneminin genel özelliğidir (16.2). Ayrıca, Peisistratos kişisel nitelikleri açısından da olumlu değerlendirilir: Tiran, "her bakımdan insancıl ve yumuşak, bağışlamaya hazır" (16.2), kendine bile ayrıcalık tanınmasını istemeyecek kadar yasalara bağlı (16.8) bir siyasal kişilik olarak tasvir edilir. Buradaki betimlemenin, keyfi ve zora dayalı bir yönetim biçimi olarak tanımlanan/kötülenen tiranlık hakkındaki genel yargıdan nasıl semptomatik bir biçimde farklılaştığına dikkat edilmelidir.

Ancak, Aristoteles'in işaret ettiği "yasalara bağlılık" durumunu, tiranın kişisel ideolojik donanımında bulunabilecek olan "demokratik ethos"un zorunlu bir yansıması olarak açıklamak doğru olmayacaktır. Tiran, kişisel özellikleri belirli bir biçimde gelişmiş olduğu için değil, siyasetin gereklerine uymak zorunda olduğu için "anayasal bir yönetim"e yatkınlık göstermiştir. Bu bağlamda, Peisistratos'un zora dayalı bir iktidarın, yalnızca silahlı güç kullanarak kendini yeniden üretmeye çalışması durumunda karşılaşılabileceği sorunların bilincinde olduğunu çıkarsayabiliriz. Aristokrasi ve halk

31 Kuşkusuz, bu durum süreç içinde kimi değişikliklerin yapılmış olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmıyor.

kesimlerinde eşzamanlı olarak ortaya çıkacak muhalefet eğilimleri, tiranlığın sonunu getirebilirdi (BUCKLEY, 1996: 111).

Devlet iktidarının sağladığı zorlama gücü, uzlaşmaz karşıtlık içinde bulunulan hasım topluluklara karşı kullanılmak üzere hazır tutulmaktaydı. Bununla birlikte, siyasal egemenliğin yeniden üretimi, başlıca toplumsal kategoriler arasında belirli bir oydaşmanın sağlanmasını da gerektiriyordu. Peisistratos, bu nedenle iktidarının toplumsal dayanaklarını sağlam bir biçimde oluşturmaya ve korumaya önem vermişti. Aristoteles, soyluların ve halkın çoğunluğunun tiranı desteklediğini belirterek, onun soyluları "diplomasi" ya da toplumsal ilişkiler yoluyla, halkı ise yardım yaparak kendi tarafına kazandığını yazmaktadır (*Ath. Pol.* 16.9; ayrıca bkz. ANDREWES, 1990b: 406).

Kuşkusuz, tiranlık yönetimi yalnızca oydaşma yöntemlerine dayanmıyordu. Eski rejimin temel işleyiş tarzına dokunulmamışsa da, yeni yönetimin varlığını güvence altına alacak önlemlerden de kaçınılmamıştı. Bu önlemler, Bury ve Meiggs'in saptadıkları gibi, kısaca üç başlıkta sıralanabilir (1989: 128): Peisistratos, birinci olarak, arkhon seçimleri üzerinde kişisel denetim kurarak, çevresinde topladığı yönetici sınıfın sürekliliğini sağladı; kendi ailesinden ya da yandaşlarından birinin mutlaka arkhonluk görevinde bulunmasına özen gösterdi.

Yüksek görevliler arasında bir temsilcisinin bulunması, tiranın siyasal taleplerini yönetim aygıtına aktarmasını kolaylaştırmaktaydı. Bu önlemin yönetici sınıfın bileşimi açısından da önemli sonuçları vardı: Yukarıda da ifade edildiği gibi, yüksek devlet görevlerini oluşturan dokuz arkhonluktan birine gelen herkes, Arcopagus kurulunun doğal üyesi oluyordu. İzlenen bu politika sayesinde, Arcopagus kurulu dahil, bütün bir yönetici sınıf katmanı ve devlet hiyerarşisi zaman içinde Peisistratos'un denetimine girdi (BURY ve MEIGGS, 1989: 128; SEALEY, 1976: 135; STOCKTON, 1990: 21).

Peisistratos, ikinci olarak, aristokrasi içindeki kimi ailelerin çocuklarını rehin alarak Naksos tiranı Lygdamis'in gözetimine gönderdi. Muhaliflerinden bir bölümü iktidar savaşında öldürülmüş, bir bölümü de Alkmeonidlerle birlikte sürgün edilmişti. Geride kalanlar ise, Naksos'taki rehinelere yüzünden tiranlığa karşı etkin bir muhalefete kalkışamayacaklardı. Peisistratos'un üçüncü önlemi, askerlik alanında yeni bir düzenlemeye giderek, kendisine bağlı paralı askerlerden oluşan bir muhafız birliği kurmak oldu (BURY ve MEIGGS, 1989: 128).

Bununla birlikte, muhalefet odaklarının yalnızca zor yoluyla etkisizleştirildikleri söylenemezdi. Yukarıda da aktarıldığı gibi, Peisistratos'un, soyluları kendi egemenliği konusunda aktif ya da pasif rıza göstermeye yönlendirirken başvurduğu yöntemler arasında "diplomasi" de bulunmaktaydı. Aristoteles'in işaret ettiği bu yöntemin kanıtı, 425 yılına ait bir yazıt parçasında

yer alan isim listesidir. Bu liste, Peisistratidlerin tiranlığı sırasında baş arkhonluk (*arkhon eponymos*) görevine getirilenlerin isimlerini içermektedir: [On]eto[rides] (527/526), [H]ippia[s] (526/525), [K]leisthen[es] (525/524), [M]iltiades (524/523), [Ka]lliades (523/522) ve [Peis]istratos (522/521).³²

Thukydides, Peisistratos'un ölümünden sonra iktidarı devralan oğulların, babalarının izlediği politikayı sürdürerek, aileden ya da yandaşlar arasından birinin mutlaka arkhonluk görevinde bulunmasına dikkat ettiklerini yazmaktadır (6.54.6). Listedeki birinci isim, ölmeden önce Peisistratos'un "atadığı" son arkhon olabilir. İkinci isim, babasının ölümünden sonra iktidara gelen Hippias'ın, baş arkhonluk makamına oturarak kendi egemenliğini sağlamlaştırmaya yöneldiğini kanıtıyor (BUCKLEY, 1996: 112). Listedeki sonuncu isim, başka bir biçimde de okunabilir. Ancak, tiranlığın kurucusunun torunu Peisistratos olarak okunması, özellikle Thukydides'in torun Peisistratos'un da arkhonluk görevinde bulunduğu yolundaki açıklaması (6.54.6) dikkate alındığında, akla yakın gelmektedir (SEALEY, 1976: 136).

Dördüncü sıradaki Miltiades, Atina'nın soylu ailelerinden birinin önderi olan Kimon'un oğluydu. Kimon da sürgüne gönderilmekten kurtulamamıştı. Fakat, sürgündeyken Olympia'da yapılan at yarışlarında ikinci kez kazandığı birinciliği Peisistratos'a bırakarak ailesiyle kendisinin Atina'ya dönmesini sağlayacaktı (HERODOTOS, 6.103; ayrıca bkz. ANDREWES, 1969: 110; SEALEY, 1976: 137).³³ Öte yandan, sürgün yıllarında Kimon'un mülklerine el konulmadığı da bilinmektedir (ANDREWES, 1990b: 406). Bunun nedeni, Buckley'in değindiği gibi, tiranlık yönetiminin uzlaşma karşılığında muhalif ailelerin Atina'ya dönüşünü kolaylaştırmaya yönelik istekliliği olabilir (1996: 113).

Listedeki en önemli ve dikkat çekici isim, buradaki tartışma açısından, hiç kuşkusuz, Kleisthenes'inkidir. Kleisthenes ismi Atina'da yaygın olarak kullanılmıyordu, bu nedenle sözkonusu ismin altıncı yüzyılın geri kalanında Alkmeonidlerin önderliğini yapan Kleisthenes'e ait olduğunu kabul etmekte bir sakınca yoktur. Herodotos, Alkmeonidlerin Pallenis savaşının ardından Atina'dan ayrıldıklarını ve tiranlık döneminin tamamını sürgünde geçirdiklerini belirtmektedir (1.64.3; 6.123.1). Yukarıdaki liste, Herodotos'un iddiasını açıkça

32 Bkz. BUCKLEY (1996: 112).

33 Olimpiyat zaferi, kazananın bağlı bulunduğu topluluk açısından dinsel öneme sahip olduğu için, Peisistratos'un siyasal çıkarlarına hizmet ederek, onun Atina toplumu üzerindeki etkisinin güçlenmesine katkıda bulunacaktı (OLIVER, 1960: 131). Herodotos, Kimon'un, olimpiyat yarışlarında atlarının üçüncü kez birinciliği kazanmasının ertesinde, artık hayatta olmayan Peisistratos'un oğulları tarafından öldürtüldüğünü aktarır (6.103). Kimon'un öldürülmesinin nedeni muhtemelen, Hippias'ın henüz iktidarını güçlendirmede bir sırada, tiranlığa meydan okuyabileceğinden endişe duyulan güçlü bir iktidar adayının ortadan kaldırılmak istenmesiydi (ANDREWES, 1969: 110; RASCHKE, 1988: 40).

yanlışlamaktadır. Listedeki Kleisthenes isminden, Kimon'un tiranlık yönetimiyle yaptığı anlaşmanın bir benzerinin, Atina'nın bu önemli ailesi için de gündeme getirildiği anlaşılıyor (SEALEY, 1976: 136; BUCKLEY, 1996: 112; ANDREWES, 1969: 109).³⁴

Arkhon listesindeki Kimon ve Kleisthenes isimleri, Peisistratid tiranlığının Atina'nın güçlü aileleri karşısındaki politikasına ilişkin önemli ipucu sağlıyor: Tiranlık yönetimi, Atina politikasına yön veren aristokratik ailelerle yapılan uzlaşmaya ya da koalisyona dayanmaktaydı.³⁵ Kuşkusuz, eski yönetici sınıfın birçok üyesinin bu uzlaşma içerisinde yer almayı reddetmiş olması da mümkündür (OBER, 1989: 67). Gerçek siyasal gücün tartışmasız bir biçimde tiranlığın elinde bulunduğu koşullar altında, "anayasal yönetim" oyununda gönülsüzce figüranlık yapmak kimi önemli kişiliklere ağır gelmiş olmalıdır.

TİRANLIK POLİTİKALARI

Peisistratos, tiranlığını salt soylu ailelerle yaptığı uzlaşmaya dayandırmış olsaydı önceki iktidar deneyiminin kendisine acı bir biçimde öğrettiği dersleri unuttuğunu göstermiş olurdu. Oysa, kesintisiz süren tiranlığı, elinde sıkıca tuttuğu iktidarını başka mekanizmalarla da güçlendirmiş olduğunu kanıtıyor. Peisistratos, Solon'un ekonomik önlemlerinden yararlanamayan alt sınıflara yönelik politikalarıyla iktidarının toplumsal dayanaklarını güçlendirmeye çalıştı. Bunun için, devlet olanaklarını kullanarak ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla yoksul çiftçilere borç para verdi.

Devlet kredileri, küçük mülk sahiplerinin toprağa yaptıkları yatırımda, tahıl üretiminden zeytinyağı üretimine geçiş sürecinde vb. kullanıldı. Özellikle küçük çiftçilerin yararlandığı kredi olanağı, geçmişte Solon'un gündeme getirdiği zeytin ve üzüm üretiminin geliştirilmesi politikasına sahip çıktığını göstermekteydi. Beşinci yüzyıla gelindiğinde, Atina toplumsal formasyonu içerisinde önemli bir konumda bulunan yaygın küçük üretici katmanı, varlığını Peisistratos'un politikalarına borçluysa (BUCKLEY, 1996: 114; ANDERSON, 1977: 32).

Aristoteles, aristokrasi yanlısı tutumunu sürdürerek, yoksul yurttaşların yararına olduğu açık olan bu politikanın gerekçesini Peisistratos yönetiminin siyasal yararlılığına bağlamaktadır: Peisistratos, "toprağı işleyerek hayatlarını kazanabilsinler diye yoksullara çiftçilik yapmaları için borç para verdi. Bunu iki amaçla yapıyordu: Birincisi, bunların zamanlarını kentte geçirmemeleri, fakat kırlara dağılmalardı; ikincisi, durumlarının oldukça iyileşmesi ve kendi özel

34 Kleisthenes, Hippias döneminde yeniden sürgüne gönderilecektir.

35 Bu noktaya ilişkin olarak bkz. ANDREWES (1990b: 407), SEALEY (1976: 137) ve BUCKLEY (1996: 113).

işleriyle uğraşmaları sonucunda kamu işlerine katılmak için ne isteklerinin ne de zamanlarının kalmamasıydı. Öte yandan, topraktan elde edilen ürüne yüzde on oranında vergi koyduğu için, toprağın ekilip biçilmesi gelirleri de artırıyordu” (*Ath. Pol.* 16.2-4).³⁶

Toprak dağıtımı sonrasında ortaya çıkan mülk sahibi köylülük, aldığı toprak karşılığında ürün vergisi vermek zorundaydı. Klasik kaynaklarda, bu verginin oranının toplam ürünün onda birine kadar ulaştığı belirtilir (Aristoteles’in de ifade ettiği gibi).³⁷ Bütün mülk sahiplerinin uymak zorunda bırakıldığı bu vergi düzenlemesi, tiranlık yönetiminin mali kaynakları arasında önemli bir başlığı oluşturuyordu. Eski dönemde toprak vergisine rastlanmadığı, bunun Peisistratos tarafından konulduğu ileri sürülmekteyse de, gerçeğin başka türlü olması mümkündür. Bury ve Meiggs’in işaret ettikleri gibi, toprak vergisinin eski düzenden kalma bir mali yöntem olduğu, tiranlığın bu uygulamayı sürdürdüğü düşünülebilir (1989: 129). Bir başka kaynak Lavrion’daki gümüş madenlerinden elde edilen gelirlerdi. Ayrıca tiranın Strimon’daki mülklerine dayanan kişisel serveti de, siyasal gücüne katkı sağlıyordu (BURY ve MEIGGS, 1989: 129; URE, 1967: 223).

Peisistratos’un alt sınıflara yönelik politikasının önemli bir bileşeni, yukarıda değinildiği gibi, toprak dağıtımıydı. Alkmeonidler dahil, tiranlığın kuruluşu sırasında muhalefete katılan soylu ailelerin sürgüne giderken arkada bıraktıkları geniş araziler bu politikanın uygulanmasında kullanıldı. Doğrudan kanıtlanamasa da akademik yazında genellikle kabul edilen görüşü benimsemek gerekirse, topraksız köylülerin taleplerini karşılamak amacıyla bu arazilere başvuruldu.³⁸ Geçmişte Solon’un üstesinden gelemediği bir sorun, siyasal egemenliğin toplumsal dayanaklarının oluşturulması sürecinde bir kalkış noktası oldu. Yenilgiye uğratılmış eski muhaliflerin topraklarına el konularak küçük çiftçilere dağıtılması, yeni rejimin kendini güvence altına almasını kolaylaştırdı.³⁹ Bu önlem, bir bakıma, Peisistratos sürgüne gittiğinde

36 Halkın kente gelmesini engelleme politikası, yalnızca Peisistratos tiranlığının uyguladığı bir önlem değildi. Korinthos tiranı Periandros da, tıpkı Peisistratos gibi, halkın kentte toplanmasını engellemiştir. Yunan tiranları, bir denetim yöntemi olarak, halkın taşrada dağınık bir biçimde yaşamasını teşvik ediyorlardı (DÉMAND, 1990: 46). Köylülerin kentten, dolayısıyla siyasetten uzak kalmasında çiftçiliğin oynadığı rol konusunda, Aristoteles’in başka değerlendirmeleri için bkz. (*Politika*, 1292b.25-29, 1318b.9-16, 1319a.26-40).

37 Thukydides, bu oranın Peisistratos’un oğulları zamanında yüzde beşe indirildiğini açıklamaktadır (6.54.5). Ayrıca bkz. BUCKLEY (1996: 114).

38 Buckley’in de işaret ettiği gibi, Peisistratos’un eski düşmanlarına ait topraklara el koyduğu yolunda kesin kanıt bulunmamaktadır. Herodotos, Miltiades’in babası Kimon’un mülklerine el konulmadığından söz eder (6.103.3). Eski düşmanın topraklarının böylece bırakılması, muhtemelen, bunların sürgünden dönmelerini sağlamaya yönelik bir önlemdir (BUCKLEY, 1996: 113).

39 Bu konuda bkz. ROBINSON (1990: 73), DIAKOV ve KOVALEV (1987: 373), BURY ve MEIGGS (1989: 129) ve STAVRIANOS (1988: 89).

mülküne el konulmuş olmasına (HERODOTOS, 6.121.2) verilmiş bir karşılık olarak da yorumlanabilir (ANDREWES, 1990b: 406). Her halükârda, sahipsiz toprakların bölünerek, yoksul yurttaşlara dağıtılması aslında tiranlığın uyguladığı "tarım programının" destekleyici bir ögesi idi (BURY ve MEIGGS, 1989: 129).

Peisistratos yönetimi tarafından, Solon anayasasında yapıldığı bilinen tek değişiklik, gezici *deme* yargıçlığı (*dikastai kata demous*) kurumunun getirilmesi oldu.⁴⁰ Aristoteles'in bildirdiğine göre, *deme* yargıçlarının görevi bütün Attika'yı dolaşarak yerel anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktı. Bu yargıçlar dördüncü yüzyılda da görev yapmaktaydılar; artık sayıları kırkı bulmuştu ve değeri on drakhmeye kadar olan davalarda tek başlarına karar verebiliyorlardı (*Ath. Pol.* 53.1-2). Aristoteles, *deme* yargıçlığının, Lysikrates'in arkhonluğu zamanında (453/452 yılında) yeniden kurulduğunu (o sırada sayıları otuzdu) yazmaktadır (*Ath. Pol.* 26.3). Ne var ki, Aristoteles'in tarih anlatımında bu kurumun söz konusu yeniden kuruluş tarihinden önceki lağvedilişinin zamanı, koşulları ve nedeni konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (SEALEY, 1976: 139; GLOTZ, 1996: 237-38).

Gezici *deme* yargıçlığının tiranlık açısından yerine getirdiği işlev, köylülerin yerel soylulara olan bağımlılığının ortadan kaldırılmasına yönelik koşulları hazırlamak oldu. Yerel aristokratların hukuk üzerindeki denetimi, yeni düzenlemeyle birlikte önemli ölçüde sınırlandırıldı (ANDREWES, 1990b: 407; BUCKLEY, 1996: 114). Bu araç, köylülere verilen devlet borçlarının ekonomi alanında yerine getirdiği işlevin bir bakıma hukuk alanındaki kurumsal karşılığıydı. Ober'in de işaret ettiği üzere, gezici yargıçlık kurumu kırsal bölgelerdeki yurttaş topluluğunun devlet aygıtıyla yakınlaşmasına katkıda bulunmuş olmalıdır (1989: 66). Başka bir deyişle, bu kurum hukuk alanında standardizasyonu geliştirerek Atina'nın siyasal bütünleşmesine de yardımcı olmuştu (HORNBLLOWER, 1993: 7).

Aristoteles, tiranlığın kırsal bölgelerdeki halkla kurduğu ilişkilerin niteliğini açıklığa kavuşturabilecek bir başka uygulamaya daha değinir: denetleme gezileri. *Athenaion Politeia*'dan öğrendiğimize göre, Peisistratos sık sık Attika köylerine giderek halkın durumunu yerinde inceliyor, bireyler arasındaki anlaşmazlıkları hallediyordu (16.5). Aristoteles, bu gezilerinden birinde Peisistratos'un taşlarla dolu bir toprak parçası üzerinde çalışmakta olan bir köylüyle yaptığı konuşmanın öyküsünü aktarır. Peisistratos, yanındaki adamını gönderip bu işlenmesi zor tarladan ne kadar ürün alındığını öğrenmek istediğinde, karşısındakinin kim olduğunu bilmeyen köylünün yanıtı "yalnızca ağrı sızı, Peisistratos bunlardan onda bir alacak" biçiminde olur. Bunun üzerine,

40 Bkz. ARISTOTELES (*Ath. Pol.* 16.5), THORLEY (1996: 18), MacDOWELL (1978: 206) ve SEALEY (1976: 139), MANVILLE (1997: 166).

köylünün açksözlülüğüne sevinen tiran, adamı her türlü vergiden bağışlar (*Ath. Pol.* 16.6). Böyle bir olayın gerçekten yaşanıp yaşanmadığı konusunda kuşku duyulabilirse de, burada bir örneği anlatılan denetleme gezilerinin Peisistratos tiranlığının yoksul köylünün refahına yönelik özel ilgisini kanıtladığı açık olmalıdır (BUCKLEY, 1996: 114). Andrewes'ın da işaret ettiği üzere, tiranlığın gerçek hedefi Attika tarımını geliştirmektir (1990b: 407).

Öte yandan, Peisistratos'un bayındırlık alanındaki girişimleri, kentteki zanaatçı ve emekçiler açısından yeni iş olanakları yarattı.⁴¹ Ayrıca, deniz ticaretinin gelişmesiyle birlikte, Atina'nın etkisi Piraeus'un dışına taşı (ANDERSON, 1977: 32).

Peisistratos yönetimi altında, tıpkı ekonomi alanında olduğu gibi, Atina'nın kültürel açıdan da gelişmesini sağlamak önemli bir siyasal hedef olarak kendini gösterdi. Bu politikada öne çıkan bir öğe, kent ile taşra arasındaki bağların güçlendirilmesine yönelik bir isteklilikti (EHRENBERG, 1986: 86). Bu doğrultuda, festivallerden önemli ölçüde yararlanıldı. Aristokrasi, her ne kadar Atina'da ikamet etmekte idiyse de, kırsal alanda güçlü bağlantılara ve etkiye sahipti. Bu yerel etkinin kırılması, Peisistratos ve -sonradan- Kleisthenes yönetimlerinin başlıca hedefleri arasında yer aldı. Kentle kırın üniter bir siyasal topluluk içerisinde kaynaştırılmasına yönelik bir girişim, üstyapısal düzeyde kimi ideolojik açılımlara başvurulmasını gerektirecekti. Bu bağlamda, Panathena festivali ile Akropolis tapınağının öne çıkarıldığı bir dinsel atmosfer aracılığıyla Athena kültürünün siyasal bütünleşme yolunda kullanıldığını görürüz.⁴² Dionysus festivalleri de, bu proje içerisinde değerlendirildi. Gerek Dionysus gerek Athena, hiçbir toplumsal kesimin, -diğer kesimleri dışlayacak şekilde- üzerinde hak iddia edemeyeceği kadar kapsayıcı (dolayısıyla bütünleştirici) simgelerdi: Yalnızca bir ya da birkaç soylu aileye değil, bütün halka aitti bunlar (ANDREWES, 1969: 111).

TİRANLIĞIN YIKILIŞI

Peisistratos 527'de ölünce, yerine oğulları geçti. Böylece, tiranlık siyasal miras yoluyla devredilebilecek bir yönetim biçimi olarak bir tür hanedanlığa (*dynestia*) dönüşme eğilimi sergiledi. Buckley'in de işaret ettiği gibi, Peisistratos'un ölümünden sonra hangi oğlunun iktidara geldiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır (1996: 123). Bir görüşe göre yönetimi önce

41 Kagan'ın belirttiği üzere, Peisistratos tıpkı Perikles gibi "büyük bir inşaatçı"ydı (1991: 185).

42 Panathena oyunlarının gerçek kurucusu, muhtemelen, Atinalı bir soylu olan ve 566/565'te arkhonluk görevinde bulunan Hippokleides'ti; Peisistratos, iktidara gelince bu festivali geliştirdi (PARKE, 1986: 34; COTTÉRIILL, 1996: 175). Panathena festivali için ayrıca bkz. SIMON (1983: 55-72), ROBERTSON (1996: 56-65) ve NEILS *et al.* (1992).

Hipparkhos, bir başka görüşe göre ise Hippias üstlendi.⁴³ Döneme ilişkin klasik kaynaklar (Herodotos, Thukydides, Aristoteles) bu konuda ikinci görüşü destekleyecek doğrultuda bilgi sunmaktadır. Bunlar arasında en açık yazarı Thukydides'tir: Peisistratos'un ölümünden sonra Hipparkhos'un yönetime geldiğini ileri süren görüşü "kaba" bularak reddeder ve yaşça en büyük olduğu için yönetimi Hippias'ın üstlendiğini yazar (6.54.2 ve 6.55.1). Herodotos, bu kadar açıkça yazmasa da, aynı görüşü paylaşır gibidir (5.55). Aristoteles ise, yukarıdaki iki görüş karşısında uzlaşmacı bir tutum takınır: Hippias'ın büyük oğul olduğunu ve yönetim görevini üstlendiğini kabul etmekle birlikte, tiranlığın oğulların kolektif yönetimine geçtiğini yazar (*Ath. Pol.* 18.2).

Aslında, Hipparkhos'un iktidarda olduğunun ileri sürülmesinin, Atina'nın gelecekteki siyasal kültürü açısından önemli bir sonucu bulunmaktaydı: Aşağıda görüleceği üzere, Hipparkhos'un Atinalı iki genç soylu tarafından öldürüldüğünün vurgulanması, tiranlığı yıkma onurunu Sparta güçlerine kaptırmama çabasının gerektirdiği bir zorunluluktu. Tabii, bu vurgulama kaçınılmaz olarak Hippias'ın daha üç dört yıl iktidarda kaldığı gerçeğini karanlıkta bırakmak zorunda kalmaktadır (BUCKLEY, 1996: 123).

Her üç klasik kaynağın aktardıklarından bir sonuca ulaşmak gerekirse, Peisistratos'un ölümünden sonra Hippias'ın en büyük oğul olarak yönetime geldiği, Hipparkhos'un yönetime katkıda bulunduğu, buna karşılık üçüncü oğul Thessalos'un ise politikaya etkin olarak katılmadığı⁴⁴ söylenebilir (BURY ve MEIGGS, 1989: 134). Oğulların yönetimi sırasında, Peisistratos'un Atina siyasetinde izlediği politika ana hatlarıyla sürdürüldü. Yukarıda değinildiği üzere, bu dönemde görev yapmış olan arkhonların adlarını içeren liste aristokratik ailelerle yapılan uzlaşmanın kanıtıydı. Ancak, uzlaşma girişimi kesimler arasındaki çatışmayı bütünüyle ortadan kaldıramayacak ve -örneğin- Kleisthenes yeniden sürgüne gönderilecekti.

Bu dönemde, Atina'nın kültür hayatında önemli bir atılımın gerçekleştiğine işaret edilmelidir. Hippias ve Hipparkhos, kültürel-entelektüel etkinliklere yatkın yöneticiler olarak, Simonides ve Anakreon gibi çağdaş ozanlara ilgi gösterdiler (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 18.1; PLATON, *Hipparkhos*, 228b-c). Homeros destanlarının derlenip yeniden düzenlenmesinde çalışan Onomakritos da bunlar arasındaydı. Hipparkhos, Panathena festivalinde Homeros destanlarını okuma yarışmalarının yapılmasını sağlamıştı (STARR, 1965: 253).

Peisistratos'un ölümünden sonra, tiranlığın karşılaştığı ilk büyük tehlike 514'te Hipparkhos'un öldürülmesi oldu. Bu eylem, yönetilen kitlelerin tiranlığa

43 Çağdaş yazarlar arasında, iktidarı Hipparkhos'un üstlendiği görüşüne katılanlara örnek olarak bkz. MÄNSEL (1947: 195) ve ŞENEL (1970: 222).

44 Daha çok, sanat ve edebiyat ile ilgileniyordu çünkü.

karşı duyduğu tepkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmadı. Klasik kaynakların bu konuda aktardığı bilgi, cinayetın arkasında yatan nedenlerin siyasal değil, kişisel olduğu yolundadır.⁴⁵ Bununla birlikte, Atina'nın gelecekteki politik atmosferi suikastçileri (Harmodius ve Aristogeiton) "tiran katilleri" olarak onurlandıracaktı.

Kardeşinin öldürülmesi, sonraki dört yıl boyunca Hippias'ın baskıcı bir yönetim biçimine başvurmasına yol açtı.⁴⁶ Bu dönemde Alkmeonidlerin izlediği siyasal strateji, Sparta desteğini arkalarına alarak, tiranlığa son vermektir. Bunun için uygulamayı kararlaştırdıkları yol, Sparta'nın Atina'yı işgal etmesini sağlayarak iktidarı ele geçirmektir. Hippias'ın izlediği öbür devletlerle ittifak politikası, Sparta'nın savaş gerekçesini oluşturmaktaydı. Aristoteles, Sparta'nın Atina'daki tiranlık rejimini devirmeye yönelik girişime doğrudan katılmasının arkasında böyle bir stratejik kaygının bulunduğuna işaret eder: Peisistratidlerle Argos arasındaki dostluk ilişkileri, Sparta'nın kararı üzerinde etkili olmuştu (*Ath. Pol.* 19.4). Peisistratidlerin siyasal egemenliğinin sona ermesinden sonra, Atina'da kurulacak olan yeni yönetimin Sparta hegemonyası altına girecek olması bölgedeki güç dengesini tamamen değiştirebilirdi.

511/510'da Kral Kleomenes'in yönetimindeki Sparta askerleri, Hippias'ı Akropolis'te kuşattı. Hippias, kaçmaya çalışan çocukları Spartalılar tarafından yakalanıp tutsak alınınca Atina'dan ayrılmayı kabul ederek iktidarı bıraktı ve Pers kralı Darius'a sığındı (ARİSTOTELES, *Ath. Pol.* 19.6; STARR, 1990: 11). Hippias, kardeşi Hipparkhos'un öldürülmesinden sonra, Pers kralıyla dostluk ilişkisi kurmaya yönelmişti. Örneğin, kızını Lampsakos tiranının oğluyla evlendirmesinin arkasında yatan neden, Lampsakosluların Dairus üzerinde etkili olduklarına inanmasıydı (THUKYDİDES, 6.59.3). Bu politikanın uzakgörüşlülüğü ortaya çıkacak, Atina'dan ayrıldığında önce Sigeion'da, daha sonra da Lampsakos'ta konuk edilecekti (HERODOTOS, 5.65; THUKYDİDES, 6.59.4).⁴⁸

SONUÇ

Solon'un aristokratik nitelikli doğum ilkesinin yerine toprak zenginliğini getirmesi, sınıflar arasındaki güç ilişkileri açısından bakıldığında, soylu olmayan zenginlerin siyasal-kamusal alana ilişkin isteklerini karşılamaya

45 Bkz. ARİSTOTELES (*Ath. Pol.* 18.2; *Politika*, 1311a), THUKYDİDES (6.54) ve PLATON (*Hipparkhos*, 229a-d).

46 Hippias'ın despotik yönetimi için bkz. ARİSTOTELES (*Ath. Pol.* 19), HERODOTOS (5.62.2), THUKYDİDES (6.59.2) ve PLATON (*Hipparkhos*, 229b).

47 Siyasal nedenlerle Perslere sığınan başka Yunan aristokratları da vardı (MILLER, 1997: 98). Hippias'ın sonradan işgalci Perslere dayanarak tiranlığını yeniden kurmaya çalışması, Atina yurttaşları arasındaki kötü ününe katkıda bulunacaktı (POWELL, 1988: 276).

yönelikti (BUCKLEY, 1996: 97). Başka bir deyişle, Solon reformlarının sonucu ekonomik ölçütlere göre türetilmiş bir yönetici sınıfın ortaya çıkışı olmuştu. Yeni yönetici sınıf üyeliği, doğuştan soyluluk yerine bireysel zenginlik ilkesine dayandırıldığında, ekonomik etkinliklerdeki performans (başarı ya da başarısızlık) siyaset alanını da koşullandırmaya başladı. Atina yurttaşlarının ekonomi alanındaki etkinliklerinin sonucu, artık anayasal hak ve yükümlülüklerini, kısacası siyasal alandaki konumlarını belirleyecekti (OBER, 1989: 61).

Bu düzenleme, sınıfsal-toplumsal ayrıcalıkları bütünüyle ortadan kaldırmasa da, doğuştan soyluluk kavramını giderek etkisizleştirdiği için önemliydi. Yurttaşların kamu görevlerine gelebilmelerindeki ölçüt, artık soykütüğü kayıtları yerine onların toplumsal konumlarıydı. Buna göre, siyasal sorumluluk, devlet harcamalarına ve ordunun hazırlanmasına katkıda bulunabilecek, kamu görevleri için boş zamanı bulunacak yurttaşlara bırakılıyordu. Siyasal alanın bu biçimde yapılandırılması, aslında, sınıfsal ayrıcalıkların ideolojik açıdan meşrulaştırılmasından başka birşey değildi (AĞAOĞULLARI, 1994: 31).

Siyasal alanın yeniden yapılandırılmasında kamu görevlerinin servet ölçütüne göre belirlenmesi nedeniyle, Solon'un getirdiği rejim "timokratik" bir nitelik taşımaktaydı.⁴⁸ Siyasal iktidar, (soylu olsun ya da olmasın) zengin mülk sahiplerinin elinde toplanmış olsa da, belirli sınırlar içinde olmak koşuluyla bütün yurttaşların kısmi denetimine açık hale getirilmişti. Kamusal alanda seçim hakkını kullanmaya başlayan küçük üreticiler, Atina tarihinde ilk kez siyasal iktidar süreçlerinde etkin olarak yer almaya başladılar (ROEBUCH, 1966: 209).

Öte yandan, Solon döneminde borç köleliğinin kaldırılmasının yurttaşlık kavramı açısından da önemli bir sonucu oldu: Atina yurttaşı olan bir babadan olma hiçkimse, artık köleleştirilemeyecekti. Özgür yurttaşın yasal güvenceye kavuşturulması, yurttaşlık hukukunda demokrasinin derinleşmesine yönelik bir ilerlemeydi (AĞAOĞULLARI, 1994: 29).⁴⁹

Solon'un pasif devrimi sonrasında, iktidar blokuna Atina'nın yeni zenginlerinin dahil edilmesiyle devletin yönetici katmanı önemli ölçüde genişletilmiş oldu. Yeni yapılanma, yönetici sınıfın kapsamını olduğu kadar bu sınıfın etkinlik gösterdiği siyasal rejimin işleyiş biçimini belirleyen hukuk düzeninin meşruluk ölçütlerini de değiştirdi. Ülkesine en iyi anayasayı verip vermediği sorulduğunda, Solon'un "en iyiyi değil, ona en iyi uyarını verdim"

48 Glotz da, Solon anayasasının "timokratik" niteliğine değinerek, Kleisthenes'in bu anayasal düzenin yerine Atinalı yurttaşların eşitliğine dayalı yeni (demokratik) rejimi kurduğunda dahi, demokrasi karşıtlarının "ataların anayasası"ni özlemle anmayı sürdürdüklerine işaret eder (1996: 79).

49 Atina'daki yurttaşlık kurumu hakkında bkz. CANFORA (1995).

diye yanıtladığı ileri sürülür. Atina'nın toplumsal hafızasında eski anayasalar tıpkı din kuralları gibi değişmez, doğru ve kutsal sayılırken, artık kutsallık yeni anayasanın temel niteliği olmaktan çıkmaya başlamıştı. Solon'un yanıtında olduğu gibi, "siyasal anayasalar", içinde bulunulan dönem ve ülkenin özelliklerine ya da gereksinmelerine uyum sağlamak zorundaydı, yani koşullara bağlı olarak değiştirilebilirlerdi. Bu durum, siyasal hukuk alanında önemli bir dönüşüm anlamına geliyordu (FUSTEL DE COULANGES, 1991: 310).

Tiranlık döneminin ise sınıflar ve siyasal süreçler açısından farklı sonuçları olmuştur: Eski yönetici sınıf, tiranlık dönemini kendi siyasal egemenliğinin kısıtlandığı bir dönem olarak değerlendirmiştir; belirli koşullar altında yönetim alanında yer bulabilmekle birlikte, bu sınıf temel konularda iktidarın bütünüyle tiranda toplandığını görmekteydi. Buna karşılık, tiranlık dönemi siyasal iktidarla eski yönetici sınıf kadar ilgili olmayan alt sınıflar (küçük köylüler ve emekçi kesimler) tarafından bir ilerleme dönemi olarak algılanmış olmalıdır.⁵⁰ Ekonomi alanındaki gelişme kendilerine zenginlikten pay verdiği ölçüde, alt sınıflar Peisistratos'un yönetiminde güçlü bir koruyucu bulmanın huzurunu yaşamışlardı. Tiranlığın olağandışı yönetim biçimine biat etmekle, yerel aristokrasinin gündelik baskısından önemli ölçüde kurtulmuşlardı (ANDREWES, 1990b: 416). Bu bakımdan tiranlık, paradoksal bir biçimde, Ehrenberg'in vurguladığı gibi demokrasinin kurulması açısından gerekli bir dönem olmuştu (1986: 87). Atina'nın bölgesel bir güç olarak ortaya çıkması, siyasal alandaki gelişmelerin seyri üzerinde belirleyici olacaktı. Soylu ailelerin geçmişteki güçlerinin törpülenmesi, eşitlik düşüncesinin yaygınlık kazanmasına katkıda bulunacaktı.

Kaynakça

- ADCOCK, F. E. ve D. J. MOSLEY (1975), *Diplomacy in Ancient Greece* (Londra: Thames and Hudson).
- AÇAOĞULLARI, M. A. (1994), *Kent Devletinden İmparatorluğa* (Ankara: İmge Yayınları).
- ANDERSON, Perry (1977), *Passages from Antiquity to Feudalism* (Londra: NLB).
- ANDREWES, A. (1969), *The Greek Tyrants* (Londra: Hutchinson University Library).
- ANDREWES, A. (1990a), "The Growth of the Athenian State," *The Cambridge Ancient History*, vol. III, Part 3 (Cambridge: Cambridge University Press, Second Edition) içinde: 360-91.
- ANDREWES, A. (1990b), "The Tyranny of Pisistratus," *The Cambridge Ancient History*, vol. III, Part 3 (Cambridge: Cambridge University Press, Second Edition) içinde: 392-416.

50 Hollister'ın vurguladığı üzere, Peisistratos, Atina'nın toplumsal ve ekonomik açıdan ilerlemesini sağladı ve polis'in kendisiyle barışık bir biçimde yaşamasına katkıda bulundu (1982: 88). Aristoteles de, Peisistratos'un halk üzerinde yük oluşturmamaya, ayrıca barış ve huzuru korumaya dikkat ettiğini belirterek, tiranlık döneminin sonraki kuşaklarca bir "Kronos Çağı" (altın çağ) olarak anıldığını yazar (*Ath. Pol.* 16.7).

- ARISTOTELES (1998), *Atinaların Devleti* (İstanbul: Cumhuriyet) (Çev.: Suat Yakup Baydar).
- ARISTOTLE (1952), "Politics," *The Works of Aristotle*, vol. II (Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc.) (Çev.: Benjamin Jowett).
- ARISTOTLE (1984), *The Athenian Constitution* (Londra: Penguin Books) (Çev.: P. J. Rhodes).
- BUCKLEY, Terry (1996), *Aspects of Greek History: 750-323 BC* (Londra ve New York: Routledge).
- BURY, J. B. ve Russell MEIGGS (1989), *A History of Greece to the Death of Alexander the Great* (Londra: Macmillan, Fourth Edition).
- CANFORA, Luciano (1995), "The Citizen," Jean-Pierre VERNANT (ed.), *The Greeks* (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press) içinde: 120-52.
- CAWKWELL, G. L. (1988), "Nomophulakia and the Areopagus," *Journal of Hellenic Studies*, 108: 1-12.
- CHEILIK, Michael (1991), *Ancient History* (New York: HarperPerennial, Second Edition).
- COTTERILL, H. B. (1996), *Ancient Greece* (Londra: Oracle).
- DEMAND, Nancy H. (1990), *Urban Relocation in Archaic and Classical Greece* (Norman ve Londra: University of Oklahoma Press).
- DIAKOV, V. ve S. KOVALEV (1987), *İlkçağ Tarihi 1* (Ankara: V Yayınları) (Çev.: Özdemir İnce).
- DILLON, Matthew ve Lynda GARLAND (1994), *Ancient Greece: Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Socrates* (Londra ve New York: Routledge).
- EHRENBERG, Victor (1974), *Man, State and Deity: Essays in Ancient History* (Londra: Methuen).
- EHRENBERG, Victor (1986), *From Solon to Socrates* (Londra ve New York: Methuen, Second Edition).
- ENGELS, F. (1977), "The Origin of the Family, Private Property and the State," K. Marx ve F. Engels, *Selected Works*, vol. 3 (Moscow: Progress Publishers) içinde: 191-334.
- FINLEY, M. I. (1982), *Economy and Society in Ancient Greece* (New York: The Viking Press).
- FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis (1991), *The Ancient City* (Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins Press).
- GAGARIN, Michael (1986), *Early Greek Law* (California: University of California Press).
- GLOTZ, G. (1996), *The Greek City and Its Institutions* (Londra ve New York: Routledge).
- GRAMSCI, Antonio (1971), *Selections from the Prison Notebooks* (Londra: Lawrence and Wishart) (Ed. ve çev.: Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith).
- GRANT, Michael (1987), *The Rise of the Greeks* (New York: Collier Books).
- HANSEN, Mogens Herman (1991), *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes* (Oxford: Blackwell).
- HERODOTUS (1987), *The History* (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press) (Çev.: David Grene).
- HOLLISTER, C. Warren (1982), *Roots of the Western Tradition* (New York: Alfred A. Knopf).
- HORNBLOWER, Simon (1993), "Creation and Development of Democratic Institutions in Ancient Greece," John DUNN (ed.), *Democracy: The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993* (Oxford: Oxford University Press) içinde: 1-16.
- JARDÉ, A. (1996), *The Formation of the Greek People* (Londra ve New York: Routledge).
- KAGAN, Donald (1991), *Pericles of Athens and the Birth of Democracy* (New York: The Free Press).
- MacDOWELL, Douglas M. (1978), *The Law in Classical Athens* (Ithaca, New York: Cornell University Press).
- MANSEL, Arif Müfid (1947), *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).

- MANVILLE, Philip Brook (1997), *The Origins of Citizenship in Ancient Athens* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press).
- MILLER, Margaret C. (1997), *Athens and Persia in the Fifth Century BC: A Study in Cultural Receptivity* (New York: Cambridge University Press).
- MOSSÉ, Claude (1995), "The Economist," Jean-Pierre VERNANT (ed.), *The Greeks* (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press) içinde: 23-52.
- MURRAY, Oswyn (1983), *Early Greece* (Stanford, California: Stanford University Press).
- NEILS, Jenifer, et al. (1992), *Goddess and Polis: The Panathenaic Festival in Ancient Athens* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press).
- OBER, Josiah (1989), *Mass and Elite in Democratic Athens* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press).
- OLIVER, James H. (1960), *Demokratia, the Gods, and the Free World* (Baltimore: The Johns Hopkins Press).
- OSBORNE, Robin (1996), *Greece in the Making, 1200-479 BC* (Londra ve New York: Routledge).
- PARKE, H. W. (1986), *Festivals of the Athenians* (Londra: Thames and Hudson).
- PAUSANIAS (1979), *Guide to Greece* (Londra: Penguin Books) (Çev.: Peter Levi).
- PLATON (1982), *Diyaloglar*, c. 1 (İstanbul: Remzi Kitabevi).
- PLUTARCH (1952), *The Lives of the Noble Grecians and Romans* (Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc.).
- POWELL, Anton (1988), *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC* (Londra: Routledge).
- RASCHKE, Wendy J. (1988), "Images of Victory: Some New Considerations of Athletic Monuments," Wendy J. RASCHKE (ed.), *The Archaeology of the Olympics: The Olympics and Other Festivals in Antiquity* (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press) içinde: 38-54.
- ROBERTSON, Noel (1996), "Athena's Shrines and Festivals," Jenifer NEILS (ed.), *Worshipping Athena: Panathenaia and Parthenon* (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press) içinde: 27-77.
- ROBINSON, Cyril E. (1990), *A History of Greece* (Londra ve New York: Routledge).
- ROEBUCH, Carl (1966), *The World of Ancient Times* (New York: Charles Scribner's Sons).
- SEALEY, Raphael (1976), *A History of the Greek City States: ca. 700-338 B.C.* (Berkeley: University of California Press).
- SIMON, Erika (1983), *Festivals of Attica: An Archaeological Commentary* (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press).
- SMITH, Morton (1985), *The Ancient Greeks* (Ithaca ve Londra: Cornell University Press).
- STARR, Chester G. (1965) *A History of the Ancient World* (New York: Oxford University Press).
- STARR, Chester G. (1990) *The Birth of Athenian Democracy: The Assembly in the Fifth Century B.C.* (New York: Oxford University Press).
- STAVRIANOS, L. S. (1988), *The World to 1500: A Global History* (New Jersey: Prentice Hall).
- STE. CROIX, G. E. M. de (1981), *The Class Struggle in the Ancient Greek World* (Ithaca, New York: Cornell University Press).
- STOCKTON, David (1990), *The Classical Athenian Democracy* (Oxford: Oxford University Press).
- SWAIN, Joseph Ward (1950), *The Ancient World*, vol. I (New York: Harper & Brothers).
- ŞENEL, Alâeddin (1970), *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları).

THORLEY, John (1996), *Athenian Democracy* (Londra ve New York: Routledge).

THUCYDIDES (1988), *History of the Peloponnesian War* (Londra: Penguin Books) (Çev.: Rex Warner).

URE, P. N. (1967), "The Tyrant as Capitalist," Donald KAGAN (ed.), *Problems in Ancient History*, vol. 1 (New York: The Macmillan Company) içinde: 221-27.